4963 51-162

А. С. ОТАЧКИН

ЧӐВАШ ЧӖЛХИ

ПУÇЛАМӐШ ШКУЛӐН
3-мӗш КЛАСӖНЧЕ
ВӖРЕНМЕЛЛИ УЧЕБНИК

ЧӐВАШГОСИЗДАТ — 1951

А. С. ОТАЧКИН

ЧӐВАШ ЧӖЛХИ

ПУҪЛАМӐШ ШКУЛӐН
3-мӗш КЛАСӖ ВАЛЛИ

Чӑваш АССР Ҫутӗҫ министерстви ҫирӗплетнӗ

ТӐВАТТӐМӖШ ИЗДАНИ

ЧУВАШСКАЯ
КНИЖНАЯ ПАЛАТА
г. Чебоксары Чувашской АССР

ЧӐВАШ АССР
ГОСУДАРСТВО ИЗДАТЕЛЬСТВИ
Шупашкар — 1951

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР
ДОСТАВЛЕН
Чувашской книжной Палате
27 декабря 1951 г.
№ 234

1 §. Çу кунĕсене кам мĕнле ирттерни çинчен каласа панисем.

Картина çинче мĕн ӳкерсе кăтартнине каласа парăр. Картинăна ят парăр.

> Картина ячĕ кĕске пулмалла.
> Вăл картинăн тĕп содержанине пĕлтермелле тата астума çăмăл пулмалла.

Çу кунĕсене мĕнле ирттерни çинчен каласа парăр.

1. Çу кунĕсене сирĕнтен кам ăçта ирттернĕ? Кам ăçта çӳренĕ? Кам вăрманта пулнă? Кам хирте пулнă? Хирте мĕн-мĕн ĕçленĕ? Кам улăхра пулнă, унта мĕн-мĕн ĕçленĕ? Кам шыв хĕрринче пулнă? Кам кӳлĕ хĕрринче пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă?

2. Кам хулара пулса курнă? Кам чугун çул станцинче пулнă? Кам пристань çинче пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă?

3. Кам утарта пулнă? Кам арманта пулнă? Кам тимĕрçĕ лаççинче пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă?

4. Кам тата ăçта пулнă? Унта мĕн-мĕн курса сăнанă, мĕн çинчен пĕлнĕ?

1-мĕш хăнăхтару. Кăтартса панă ыйтусем тăрăх суйласа илсе, хăвăр каласа памалли япаласен ячĕсене çырăр.

2-мĕш хăнăхтару. 1-мĕш хăнăхтарури каласа памалли япала çинчен хăвăр мĕн пĕлнине калăр.

Тырă пусси. Юханшыв. Кӳлĕ. Шурлăх. Вăрман. Çимĕç пахчи. Хула. Машинăпа трактор станцийĕ. Чугун çул станцийĕ. Шыв арманĕ. Çил арманĕ. Вуламалли çурт. Сĕт ферми. Сысна ферми.

3-мĕш хăнăхтару. Çак ыйтусем тăрăх йĕркипе каласа парăр.

Эсир çулла вăрмана кайнă-и? Кампа пĕрле кайнă? Мĕнле япаласем илсе кайнă? Çул çинче мĕн-мĕн тунă? Вăрманта мĕн-мĕн курнă, мĕн тунă? Каялла мĕнле таврăннă? Вăрмантан мĕн-мĕн илсе таврăннă?

4-мĕш хăнăхтару. Çак ӳкерчĕксене пăхса тухăр та Ваня Морозов çу кунĕсене мĕнле ирттерни çинчен каласа парăр.

Кашни ӳкерчĕке ят парăр.

5-мĕш хăнăхтару. Сирĕн вăрманта мĕнле йывăçсем ӳсни çинчен каласа парăр. Хăвăр пĕлекен йывăçсен ячĕсене каласа тухăр. Сирĕн вăрманта мĕнле йышши кăмпасем ӳсеççĕ? Мĕнле йышши çырласем пулаççĕ? Унта мĕнле вĕçен кайăксем пурăнаççĕ? Вăрманта мĕнле тискер кайăксем пур? Вăрманта тата мĕн-мĕн пур?

6-мĕш хăнăхтару. Ӳкерчĕксене пăхса тухăр, çакăнта ӳкерсе кăтартнă япаласен ячĕсене çырăр.

7-мӗш хӑнӑхтару. Ыйтусем тӑрӑх ҫавӑн пекех хӑвӑр ҫырса хуна ытти япаласем ҫинчен каласа парӑр (юханшыв, кӳлӗ, тырӑ пусси т. ыт. те).

8-мӗш хӑнӑхтару. Малтан вӑрманта ӳсекен йывӑҫсен ячӗсене, унтан пахчара ӳсекен йывӑҫсен ячӗсене ҫырӑр.

Юман, чӑрӑш, ӑвӑс, ҫӑка, улмуҫҫи, чие йывӑҫҫи, хурлӑхан, хӑмла ҫырли, тополь, груша, слива, йӗлме, кавӑрҫ, ҫӳҫе, сирень, хурама.

9-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак картинӑна тӗплӗн сӑнаса пӑхса тухӑр.

Каласа парӑр: Картина ҫинче ҫулталӑк хушшин хӑш вӑхӑтне ӳкерсе кӑтартнӑ?

Картина ҫинче мӗнле-мӗнле япаласене ӳкерсе кӑтартнӑ?

Мӗншӗн йывӑҫсен ҫулҫисем ҫукпа пӗрех?

Силос башнисем пушӑ-ши, тулли-ши?

Хур кайӑксем ӑҫталла вӗҫсе каяҫҫӗ?

Ҫулталӑк хушшин мӗнле вӑхӑчӗ ҫывхарса килет?

Ҫак картина тӑрӑх калав тӑвӑр. Калав ятне хӑвӑр тупса хурӑр.

2 §. I класра тата II класра вĕреннине аса илни.

10-мĕш хăнăхтару. Çырса илĕр. Хытă уçă сасăсене пĕр йĕрпе, çемçе уçă сасăсене икĕ йĕрпе аялтан туртăр.

Тăван çĕршыв.

Чаплă та мухтавлă эсĕ, Тăван çĕршыв! Çуралса кун çути курнă кашни этемшĕн эсĕ тăван аннерен те çывăхрах, тăвантан та пахарах.

Сарлака та мухтавлă эсĕ, Тăван çĕршыв! Эсĕ пирĕн чĕресене савăнăçпа хаваслăх тултаратăн. Эсĕ пирĕн хушăмăртан кунсерен çĕнĕрен çĕнĕ геройсем çуратса кăларатăн.

11-мĕш хăнăхтару. Предложенисенчи кашни сăмаха сыпăкăн-сыпăкăн уйăрса çырса илĕр. Çемçе сыпăксене пĕр йĕрпе, хытă сыпăксене икĕ йĕрпе аялтан туртăр.

Тĕслĕх. *Шу-паш-кар—Чă-ваш со-вет çĕр-шы-вĕн тĕп ху-ли.*

Шупашкар.

Шупашкар—Чăваш совет çĕршывĕн тĕп хули. Совет влаçĕ вăхăтĕнче Шупашкар пысăк та илемлĕ хула пулса тăчĕ. Хулара аслă та такăр урамсем, темиçе хутлă çуртсем, садсем куçа илĕртеççĕ. Кунта халь пысăк заводсем, фабрикăсем ĕçлеççĕ. Шупашкарта аслă шкулсем, пысăк больницăсем, театрсем, клубсем пур. Хула çулсеренех ӳссе, чаплăланса пырать.

12-мĕш хăнăхтару. Вуласа тухăр, хытă сăмахсене, çемçе сăмахсене тата хутăш сăмахсене кăтартса парăр.

Паянхи Шупашкар—ĕнерхи мар. Ыранхи хула тата пысăкрах, илемлĕрех те чаплăрах пулĕ. Хулара пурăнмалли çуртсем, шкулсем, больницăсем, садсем, театрсем хушăнĕç. Паянхи çунатлă ĕмĕтсем ыран пурнăçа кĕрĕç.

13-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене ҫырса илӗр, сӑмах варринче Ь паллӑ лартнӑ сӑмахсене аялтан йӗр туртса паллӑ тӑвӑр, Ь палла мӗн пирки лартнине ӑнлантарса парӑр.

1. Санька ӗнер нумайччен конькипе ярӑнса ҫӳрерӗ. 2. Хальхи Шупашкар—ӗлӗкхи мар. 3. Пирӗн шкула паян больницӑран тухтӑр килмелле. 4. Пирӗн районра культура ҫурчӗ пур. 5. Эпир ҫулла Горький хулине кайса килтӗмӗр. 6. Атьӑр тухар урама тӗрлӗ вӑййӑ выляма.

14-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене ҫырса илӗр. Паллӑ тунӑ сӑмахсенче Ъ, Ь паллӑсене мӗншӗн лартнине ӑнлантарса парӑр.

1. Марьепе Тарье вӑрмана кӑмпа татма кайрӗҫ. 2. Эпӗ стена хаҫачӗ валли статья ҫыртӑм. „Статью хаҫата кӗртме юрӑхлӑ",—терӗ мана редактор. 3. Паян шкулта кино кӑтартасси ҫинчен объявлени ҫапнӑ.

15-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене вуласа тухӑр, паллӑ тунӑ сӑмахсене мӗншӗн ҫапла ҫырнине ӑнлантарса парӑр.

1. Хӑмла **шалча** тӑрӑх явӑнса ӳсет. 2. Пулӑ **вӑлчи** тутлӑ. 3. Колхоз лашисем ҫула тухма **шанчӑклӑ**. 4. Пирӗн колхоз кӑҫал пысӑк **мунча** лартрӗ. 5. Кӗркунне йывӑҫ **ҫулҫисем саралчӗҫ**.

16-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене ҫырса илӗр. Паллӑ тунӑ сӑмахсене мӗншӗн ҫапла ҫырнине ӑнлантарса парӑр.

1. Эпӗ ҫарти пичче патне **ҫыру ҫыртӑм**. 2. Пирӗн вӑрманта ҫулла **ҫырла** нумай пулать. 3. Эпӗ **чылайран-па** хулара пулман. Хула пирӗнтен **ҫывӑх** мар. 4. **Ҫыртӑм, ҫыртӑм** сӑввӑма, шӑрантартӑм юррӑма, ҫӗршывӑма **чысласа**.

3 §. Сӑмах составӗ.

17-мӗш хӑнӑхтару. Статьяна вуласа тухӑр. **Вӑрман** сӑмах кашни предложенире мӗнле улшӑннине асӑрхӑр.

Вӑрман.

Пирӗн ял ҫумӗнчех **вӑрман** пур. **Вӑрманпа** юнашар шыв юхса выртать. **Вӑрманӑн** лаптӑкӗ чылай пысӑк.

Çуллахи кунсенче эпир час-часах **вăрмана** çӳретпĕр. **Вăрманăн** илемĕпе савăнатпăр. Çырла вăхăтĕнче **вăрмана** çырла татма çӳретпĕр. **Вăрманта** кайăксем юрлаççĕ. Çулла **вăрмантан** тухас та килмест.

18-мĕш хăнăхтару. **„Вăрман"** ятлă статьяран **вăрман** сăмаха пур предложенисенчен те çырса илĕр, сăмахĕсене пĕрпĕрин айне туса çырăр. Сăмах вĕçне дефиспа уйăрса çырăр.

Тĕслĕх: *Вăрман.*
Вăрман-па.

19-мĕш хăнăхтару. а) **„Кăмпа"** ятлă статьяна çырса илĕр. Паллă тунă **кăмпа** сăмахăн кашни форми хыççăн скобкăра унăн ыйтăвне лартăр: ***мĕн?*** е ***мĕнĕн?*** е ***мĕнре?*** е ***мĕнпе?*** т. ыт. те. б) **Кăмпа** сăмахăн кашни формине пĕр-пĕрин айне туса çырса илĕр. Сăмах вĕçне кĕске йĕрпе — дефиспа — уйăрса çырăр.

Кăмпа.

Пирĕн ял çумĕнчи вăрманта **кăмпа** нумай пулать. Çуртырри вырса пĕтерсен, эпир **кăмпана** çӳретпĕр. Пирĕн анне **кăмпаран** тĕрлĕ апат хатĕрлет.

20-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Паллă тунă сăмах кашни предложенире мĕнле улшăннине асăрхăр.

Тимĕрçĕ.

Хĕвел пăхать тӳпере.
Тимĕрçĕ шаккать **тимĕре**.
Хĕртнĕ **тимĕр** лапчăнать,
чăнкки-чанкки янăрать.

Тимĕрçĕ алли пит ăста,
тем те тăвать **тимĕртен**.
Тимĕрçĕсем колхозра —
питĕ кирлĕ ăстасем.

Тимĕр, тимĕр-çĕ, тимĕр-тен, тимĕр-çĕ-сем сăмахсене танлаштарса пăхăр. **Тимĕр** — сăмах тĕпĕ. **Тимĕр-çĕ, тимĕр-тен, тимĕр-çĕ-сем** сăмахсенче виççĕшĕнче те тĕпĕ **тимĕр**, анчах, тĕпĕсĕр пуçне, сăмахсен вĕçĕнче **çĕ, тен, çĕсем** аффикссем пур.

Аффикс хушăнса пулнă сăмаха **аффикслă** сăмах теççĕ. Аффикс хушăнман сăмаха **аффикссăр сăмах** теççĕ. Аффикссăр сăмах пĕтĕмĕшпех **сăмах тĕпĕ** пулса тăрать. Ун çумне аффикссем хушса, урăх сăмахсем тума пулать.

21-мĕш хăнăхтару. Çакăнта пана сăмахсене кĕртсе, предложенисем тăвăр.

Т ĕ с л ĕ х: *Пирĕн колхозăн лашисем лайăх.*

колхоз-ăн	вăрман-лă
колхоз-а	вăрман-лăх
колхоз-па	вăрман-ти
колхоз-ра	вăрман-ĕ
колхоз-ран	вăрман-шăн

Сăмаха улăштарма е пĕр сăмахран тепĕр сăмах тума сăмах тĕпĕ çумне аффикс хушмалла. Аффикс — сăмахăн **улшăнакан** пайĕ. Сăмах тĕпĕ — сăмахăн **улшăнман** пайĕ.

22-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене çырса илĕр. Сăмахăн тĕпне аффиксран уйăрса çырăр.

Т ĕ с л ĕ х: *Пахча-сем.*

пахчасем	шывлă	чăрăшлă	совхоз	паянхи
пахчаçă	шывсăр	чăрăшăн	совхозăн	ĕнерхи
пахчалăх	шывсем	чăрăшлăх	совхозра	каçхи
пахчам	шывăм	чăрăшсăр	совхоза	кĕрхи

23-мĕш хăнăхтару. Çакăнта çырнă сăмахсене вуласа тухăр, унтан çырса илĕр. Сăмах аффиксне сăмах тĕпĕнчен уйăрса çырăр.

1. Пӳрт, пӳрте, пӳртпе, пӳртре, пӳртрен.
2. Пӳртлĕх. Пӳртри. Пӳртлĕ.
3. Пуçлăх. Пуçла. Пуçăм. Пуçри. Пуçламăш.
4. Ларчăк. Хырчăк. Шанчăк.
5. Ĕçле. Ĕçлĕ. Ĕçри. Ĕçчен.

Тĕп сăмахсенчен урăх сăмахсем тунă чухне час-часах çак аффикссемпе усă куракçĕ:

1. ***çă, çĕ*** (пулăçă, кĕтӳçĕ, пахчаçă, тимĕрçĕ, вĕçевçĕ).

2. ***лăх, лĕх*** (хуçалăх, хурăнлăх, вĕтлĕх, шĕшкĕлĕх, шурлăх, арпалăх, кĕпелĕх).

3. ***у, ӳ*** (çыру, лару, суту, ăмăрту, вĕренӳ, çĕкленӳ).

4. ***лă, лĕ, ллă, ллĕ*** (ăслă, вăйлă, кĕрнеклĕ, тĕреклĕ, пахчаллă, йĕркеллĕ).

5. ***сăр, сĕр*** (вăрмансăр, çилсĕр).

6. ***ла, ле, лла, лле*** (кайăкла, чĕкеçле, лапталла, чушкăлла, пуканелле).

7. ***ри, ти, чи*** (ялти, хулари, варринчи).

8. ***хи*** (çурхи, кĕрхи, хальхи, пĕлтĕрхи, ĕлĕкхи).

9. ***тар, тер, ттар, ттер*** (çыртар, вĕртер, вулаттар, ĕçлеттер).

24-мĕш хăнăхтару. Çӳлерех кăтартнă аффикссемлĕ сăмахсем пĕрер-икшер сăмах тупса калăр.

25-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Сăмахăн тĕпне аффиксран уйăрса çырăр.

К ĕ т ӳ.

Хĕвел çӳле улăхнă. Кĕтӳ тапăрта выртать. Выльăхсем хăшĕ выртаççĕ, хăшĕ шыв ĕçеççĕ. Качакасем çӳлĕ çыран çине улăхаççĕ. Пĕр-пĕрне майракисемпе шăк-шак! тĕксе илеççĕ. Кĕтӳçĕ апат çиет. Кăнтăр иртрĕ. Выльăхсем канчĕç. Кĕтӳçĕ выльăхсене курăк çитерме хирелле хăваласа кайрĕ.

26-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене вуласа тухăр. Хытă сăмахăн аффиксĕ мĕнле пулать? Çемçе сăмахăн аффиксĕ мĕнле пулать?

пулă-çă	хăват-лă	телей-лĕ	тимĕр-çĕ
пахча-çă	хавас-лă	кĕрнек-лĕ	çĕвĕ-çĕ
çыру-çă	хастар-лă	тирпей-лĕ	шерепе-ллĕ
сăвă-çă	паттăр-лă	йĕрке-ллĕ	шерепе-сĕр

Хытă сăмахăн аффиксĕ те **хытă** пулать, çемçе сăмахăн аффиксĕ те **çемçе** пулать.

27-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене, çумне ***лă*** е ***лĕ*** аффикс хушса, çырса илĕр. Хытă сăмах çумне ***лă*** аффикс хушăнать, çемçе сăмах çумне ***лĕ*** аффикс хушăнать.

вăй-*лă*	сĕт...	турат...
тĕп...	нўр...	хăват...
хут...	сорт...	çунат...
шут...	чул...	кăвар...

28-мĕш хăнăхтару. Çак аффикссăр сăмахсенчен, май килекен аффикссем хушса, аффикслă сăмахсем тăвăр.

ăрат	хыр	кĕпе
çурт	хурăн	арпа
пўрт	вăрман	кĕрĕк
сăрт	çăка	сăхман

29-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсен тĕпĕсене тата аффиксĕсене асăрхăр. Хытă сăмахсем çумне мĕнле аффикссем хушăнаççĕ?

ача-сем	картуз-ĕ	тăваттă-мĕш	çирĕп-скер
çын-сем	çăлкуç-ĕ	вуннă-мĕш	лайăх-скер
паттăр-сем	саппун-ĕ	кайнă-ччĕ	паттăр-скер
маттур-сем	ур-и	çитнĕ-ччĕ	маттур-скер

сем, ĕ, и, ри, ти, чи, хи аффикссем—***мăшăрсăр*** аффикссем. Вĕсен хытă мăшăрĕ çук, çавăнпа вĕсем хытă сăмахсем çумне те çемçе формăпах хушăнаççĕ.

30-мĕш хăнăхтару. Çакăнти пĕлтерĕшĕ енчен пĕрпекрех предложенисен уйрăмлăхне кăтартса парăр.

Пĕрреллĕ хисеп	**Нумайлă хисеп.**
Арман авăр-ать.	Арман-сем авăр-аççĕ.
Аэроплан вĕç-ет.	Аэроплан-сем вĕç-еççĕ.
Автомобиль чуп-ать.	Автомобиль-сем чуп-аççĕ.
Трактор кĕрл-ет.	Трактор-сем кĕрл-еççĕ.

сем аффикс япала нумаййине пĕлтерет.
аççĕ, еççĕ аффикссем ĕçе нумаййăн тунине пĕлтереççĕ. (*Армансем авăраççĕ. Тракторсем кĕрлеççĕ*).
ать, *ет* аффикссем ĕçе пĕччен тунине пĕлтереççĕ. (*Арман авăрать. Трактор кĕрлет*).

4 §. Пĕр тĕпрен пулнă сăмахсем.

Пĕр тĕпрен, *каç* (каçас) сăмахран пулнă сăмахсене п ă х с а т у х ă р.

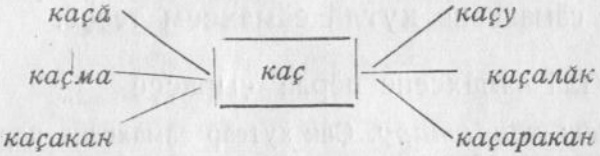

31-мĕш хăнăхтару. Çавнашкалах *çыр* тĕпрен сăмахсем тăвăр, çав сăмахсене *каç* тĕпрен пулнă сăмахсем пекех вырнаçтарса тухăр.

32-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. *Ăс* тĕпрен пулнă сăмахсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Эпир аннепе хире тырă вырма кайрăмăр.
Анне мана çывăхри çăлтан шыв ăсса килме хушрĕ. Эпĕ витре илтĕм те шыв ăсма кайрăм. „Çăл тарăн мар, шыва ăсма курка илсе кай",—терĕ мана анне.

33-мĕш хăнăхтару. *Лар, вула, пуç* тĕпсенчен пĕр тĕплĕ сăмахсем тăвăр, çав сăмахсене çырса хурăр.

5 §. Хутлă сăмахсемпе мăшăр сăмахсем.

34-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсем миçе тĕпрен пулнине асăрхăр.

П и р ĕ н й ы в ă ç п а х ч и.

Пирĕн пĕчĕк йывăç пахчи пур. Ăна **асаттепе асанне** хăйсем çамрăк чухнех лартнă. Пахчара **улмуççисем** тата хурлăхан йывăççисем пур.

Пирĕн пахчара **панулми** ăнса пулать. **Улмуççисен** хăшпĕр турачĕсем хăйсен улмисене аран çĕклесе

лараççĕ. **Асаттепе** атте ытла усăнса анакан туратсене юплĕ тĕкĕсемпе тĕкĕлесе хураççĕ. Кашни **кĕркуннех** эпир пахчаран **панулми** татса кĕретпĕр.

Пирĕн **панулми çулталăкĕпех** çиме çитет. Анне хĕлле те кашни апатрах пире **тĕпсакайĕнчен** илемлĕ **панулмисем** илсе тухса парать.

Çакăнта паллă тунă сăмахсем кашниех икĕ е виçĕ тĕрлĕ пĕлтерĕшлĕ сăмах пĕрлешнипе пулнă: асатте—аслă атте, асанне—аслă анне, улмуççи—улма йывăççи, тĕпсакай—тĕп сак айĕ.

> Тĕрлĕ пĕлтерĕшлĕ икĕ е виçĕ сăмах пĕрлешнипе пулнă сăмахсене **хутлă сăмахсем** теççĕ.
>
> Хутлă сăмахсене пĕрле çыраççĕ.

35-мĕш хăнăхтару. Çак хутсăр сăмахсене пĕрлештерсе, хутлă сăмахсем тăвăр.

Тĕслĕх: *Ура айĕ—урай.*

ура айĕ	çур кунĕ	çул пуçĕ	тунти кун
тĕшĕ тырă	кĕр кунĕ	авăн карти	çăм атă
çĕр улми	çăл куçĕ	ку çул	çăра уççи

36-мĕш хăнăхтару. Кĕркунне, çуркунне, çурçĕр, кăçал, тырпул, анкарти хутлă сăмахсене кĕртсе предложенисем тăвăр.

Тĕслĕх: *Папанинпа унăн юлташĕсем Çурçĕр полюсĕнче пулнă.*

> Калаçнă чухне час-часах, пĕр евĕрлĕ япаласене пĕрлештерсе, икĕ пĕр йышши сăмаха мăшăрлатса калаççĕ: *çăкăр-тăвар*, *атă-пушмак*. Кун йышши сăмахсен пĕлтерĕшĕ уйрăм сăмах пĕлтерĕшĕнчен анлăрах пулать. Çакăн пек пĕлтерĕше анлăлатса, пĕр евĕрлĕ япаласене пĕрлештерсе, мăшăрлатса калакан сăмахсене **мăшăр сăмахсем** теççĕ.

37-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Хутлă сăмахсене аялтан пĕр йĕр, мăшăр сăмахсене икĕ йĕр туртăр.

1. Шыв-шур типичченех çураки пуçланать. 2. Лайăх ĕçлекен колхозсем çуракине пилĕк-ултă кунтах пĕтереççĕ. 3. Колхоз уй-хирĕсенче халь тракторсем, комбайнсем ĕçлеççĕ. 4. Ĕлĕкхи хăрăк-харăк сухапуç вырăнне халĕ пысăк машинăсемпе ĕçлеççĕ.

Астăвăр: Мăшăр сăмахсене дефиспа çыхăнтарса çыраççĕ.

38-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Хутлă сăмахсене аялтан пĕр йĕрпе, мăшăр сăмахсене икĕ йĕрпе туртăр.

Çамрăклăх сăвви.

Çĕршывра сӳнми çăлкуçăн
яшлăх, çамрăклăх тапать.
Харсăр çамрăклăх! Тап уççăн,
эсĕ тивĕç мухтава.
Çеçенхир, сăрт-ту, шыв-шурĕ,
сывлăш, тинĕс, вăрмансем,—
пур çĕрте те сăвă-юрă,
янăраççĕ юрăсем.
Заводра та, уй-хирте те
эп куратăп, эп илтетĕп,—
çуркунне пек пур çĕрте те
çамрăклăх вĕрет пирте.
Хум-шавпа карап пырать-и,
парашют-и карăнать,—
пур çĕрте те эп куратăп,
яшлăх, çамрăклăх, сана.
Çĕнтерӳллĕн утăмлатпăр
Ленин—Сталин çулĕпе.
Çĕршыв аслă, çулĕ такăр.
Аслă çулпуç пирĕнпе.

39-мĕш хăнăхтару. „Тăван сăмах“ кĕнекерен „Пĕчĕк кайăк“ ятлă юмаха вуласа тухăр. Юмахра тĕл пулакан мăшăр сăмахсене çырса илĕр.

40-мĕш хăнăхтару. Çак хутлă сăмахсем мĕнле пулнине ăнлантарса парăр.

Кăçал, кĕçĕр, питçăмарти, куçхаршии, кĕрçип, умсăмах, тымарçимĕç, шывсикки, чĕрчун, алшăлли, уйпуç, улмуççи, çăраççи, çутçанталăк, малъен, алкум, аслати.

41-мĕш хăнăхтару. Çак мăшăр сăмахсене кĕртсе предложенисем тăвăр.

Чăл-пар, уй-хир, пит-куç, кайăк-кĕшĕк, выльăх-чĕрлĕх, çăкăр-тăвар, катка-пичке, савăт-сапа.

Тĕслĕх: *Ачасем чăл-пар саланчĕç.*

42-мĕш хăнăхтару. Картина тăрăх çырнă çак пĕчĕк калава çырса илĕр. Хутлă сăмахсене пĕр йĕрпе, мăшăр сăмахсене икĕ йĕрпе аялтан туртăр.

Çуркунне вăрманта.

Çуркунне вăрман хĕл ыйхинчен вăранать. Йывăçсем симĕс çулçăсем кăлараççĕ. Уçланкăсенче сарă-сарă, хĕрлĕ-хĕрлĕ, кĕрен-кăвак тата шурă чечексем илемлĕн курăнса лараççĕ. Вăрманта кайăк-кĕшĕк темĕн чухлех. Вĕсен сасси-юррипе вăрман янăраса тăрать. Хăш чухне аслатиллĕ çумăр килсе çăвать. Анчах вăл нумая пымасть, часах иртсе каять. Çумăр хыççăн вăрманти çутçанталăк пушшех илемленет. Вăрманти çырмасем тăрăх шыв шăнкăр-шăнкăр! туса юхать.

43-мĕш хăнăхтару. Çак картина çине пăхса, хăвăр тĕлĕн „Кĕркуннехи вăрман" ятлă пĕчĕк калав çырăр.

6 §. Сăмахсен предложенири çыхăнăвĕ.

Предложенире сăмахсем пĕр-пĕринпе пĕлтерĕшĕ тăрăх çыхăнса тăраççĕ.

Çак çыхăнăва ыйтусем тăрăх пĕлме пулать.

Ыйтусем предложенири кашни сăмах ытти сăмахсемпе мĕнле çыхăнса тăнине пĕлме пулăшаççĕ.

Кăвайт патĕнче.

Митя котелокпа çĕрулми пĕçерет.

Федя вăрмантан çапă йăтать.

Ванюк вут çуннине сăнать.

Ваçça юлташĕсене пионер лагерĕ çинчен каласа парать.

1.

Кам?—*Митя.*

Митя мĕн тăвать?—*Митя пĕçерет.*

Мĕн пĕçерет?— *Çĕрулми пĕçерет.*

Мĕнпе пĕçерет?—*Котелокпа пĕçерет.*

2.

Кам?—*Федя.*

Федя мĕн тăвать?—*Федя йăтать.*

Мĕн йăтать?—*Çапă йăтать.*

Ăçтан йăтать?—*Вăрмантан йăтать.*

44-мĕш хăнăхтару. Ыйтусем тăрăх çак статьяра 3-мĕшпе 4-мĕш предложенисенчи мĕнле сăмахсем пĕр-пĕринпе пĕлтерĕшĕ тĕлĕшĕнчен çыхăнса тăнине кăтартса парăр.

45-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Кăтартса панă тĕслĕхпе усă курса, кашни предложенири сăмахсен çыхăнăвне пĕкĕсемпе кăтартса парăр.

Пĕр сăмахран тепри патне ыйтусем парса пырăр.

Хулари пионерсем колхоза пулăшаççĕ.

Вĕсем хирте пучах пуçтараççĕ.

Вĕсем кĕлте çыхаççĕ.

Пионерсем пĕр-пĕринпе ăмăртса ĕçлеççĕ.

46-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Унтан кашни предложенири сăмахсене ыйтусем тăрăх пĕр-пĕринпе мăшăрăн-мăшăрăн çыхăнтарса çырăр.

Çуллахи ир.

1. Кăвак шуçăм килчĕ. 2. Кĕтÿç кĕтÿ хăвалана çĕре васкать. 3. Халăх хире тухнă. 4. Ачасем ыйхăран вăранчĕç. 5. Хирте машинăсем кĕрлеççĕ. 6. Колхозниксем хирте савăнса ĕçлеççĕ.

1. (*Мĕн?*)... килчĕ. (*Мĕнле?*)... шуçăм килчĕ.
2. (*Кам?*)... васкать. (*Ăçта?*)... васкать.
3. (*Кам?*)... тухрĕ. (*Ăçта?*)... тухрĕ.
4. (*Камсем?*)... вăранчĕç. (*Мĕнтен?*)... вăранчĕç.
5. (*Мĕнсем?*)... кĕрлеççĕ. (*Ăçта?*)... кĕрлеççĕ.
6. (*Камсем?*)... ĕçлеççĕ. (*Ăçта?*)... ĕçлеççĕ. (*Мĕнле?*)... ĕçлеççĕ.

Тĕслĕх: *Шуçăм килчĕ. Кăвак шуçăм.*

47-мӗш хӑнӑхтару. 46-мӗш хӑнӑхтарури пекех тӑвӑр.

Улӑхра.

1. Колхозниксем улӑха тухрӗҫ. 2. Вӗсем унта утӑ ҫулаҫҫӗ. 3. Аслӑ улӑх янӑраса тӑрать. 4. Ҫулакансем юрӑ юрлаҫҫӗ. 5. Улӑхра ҫава сасси илтӗнет. 6. Пурте хӗпӗртесе, ӑмӑртса ӗҫлеҫҫӗ.

1. (*Камсем?*)... тухрӗҫ. (*Ӑҫта?*)... тухрӗҫ.
2. (*Камсем?*)... ҫулаҫҫӗ. (*Мӗн?*)... ҫулаҫҫӗ. (*Ӑҫта?*)... ҫулаҫҫӗ.
3. (*Мӗн?*)... янӑраса тӑрать. (*Мӗнле?*)... улӑх.
4. (*Камсем?*)... юрлаҫҫӗ. (*Мӗн?*)... юрлаҫҫӗ.
5. (*Мӗн?*)... илтӗнет. (*Ӑҫта?*)... илтӗнет.
6. (*Камсем?*)... ӗҫлеҫҫӗ. (*Мӗнле?*)... ӗҫлеҫҫӗ.

Тӗслӗх: *Колхозниксем тухрӗҫ. Улӑха тухрӗҫ.*

> Предложенири сӑмахсем пӗр-пӗринпе пӗлтерӗшӗ тӑрӑх ҫыхӑнса тӑраҫҫӗ. Ҫапла майпа ҫыхӑнса, сӑмахсен ушкӑнӗ **уйрӑм шухӑша пӗлтерет, предложени** пулса тӑрать.

48-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенчи сӑмахсене пӗр-пӗринпе мӑшӑрӑн ҫыхӑнтарса ҫырӑр.

1. Тӑрӑ пӗлӗтре тӑри юрлать. 2. Мӑн Ҫавал авкаланса юхать. 3. Ешӗл улӑх сарӑлса выртать. 4. Вӗтлӗх вӑрман ешерсе ларать. 5. Пӗчӗк ачасем вӑйӑ выляҫҫӗ.

Тӗслӗх: *Тӑри юрлать. Пӗлӗтре юрлать. Тӑрӑ пӗлӗтре.*

49-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенчи сӑмахсем пӗр-пӗринпе епле ҫыхӑнса тӑнине чертӗжпа тата ыйтусемпе кӑтартса парӑр.

Сарӑ хӗвел йӑлтӑртатса тухрӗ. Ирхи сывлӑм кӗмӗл пек йӑлтӑртатать. Лӑпкӑ ҫил вӗрет. Ҫутӑ шыв тӳлеккӗн юхать. Шывра шурӑ хурсем ишеҫҫӗ. Улӑхра пӑрусем ҫӳреҫҫӗ. Хирте сарӑ тулӑ хумханса ларать.

Тӗслӗх:

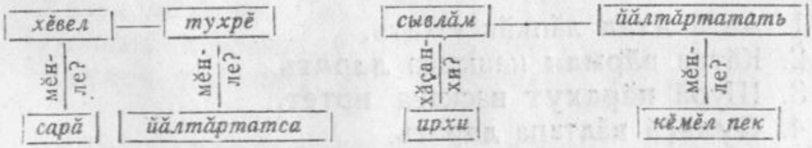

50-мĕш хăнăхтару. Аялта кăтартнă сăмахсенчен предложенисем тăвăр. Сăмах вĕçĕсене предложенире кирлĕ пек улăштарăр. Паллă тунă сăмахсене ан улăштарăр.

1. **Çанталăк,** ăшă, тăр.
2. Хир, **тырăсене**, пуçтар, **кĕнĕ.**
3. **Колхозниксем**, машина, авăн, çап.
4. **Ачасем,** шкул, çÿре.

51-мĕш хăнăхтару. Çак картинăсем тăрăх „Çумăр айне пулни" ятлă пĕчĕк калав çырăр. Калавра миçе предложени пулчĕ? Кашни предложенире мĕн çинчен каланă?

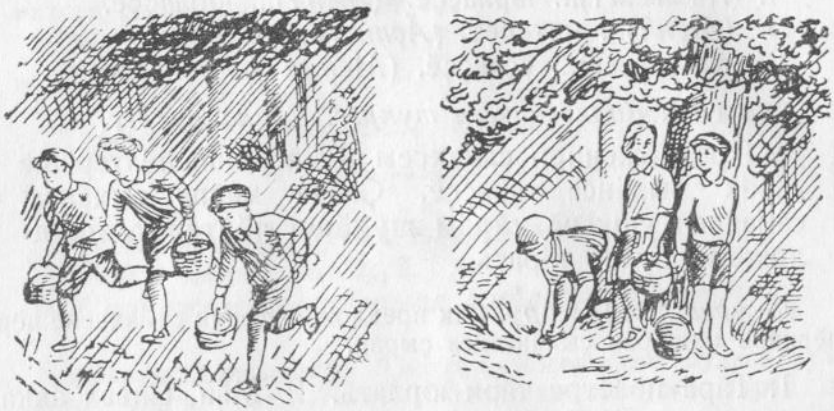

52-мĕш хăнăхтару. Аялта кăтартнă темăсенчен пĕрне суйласа илĕр те ун тăрăх пĕчĕк калав çырса парăр.

1. Эпĕ вăрмана кайни.
2. Эпĕ хулана кайни.
3. Эпĕ поезд курни.
4. Эпĕ пăрахутпа кайни.
5. Эпĕ пуçласа кино курни.
6. Эпĕ комбайн курни.

53-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсем мĕне пĕлтереççĕ, мĕнле ыйтупа ыйтăнаççĕ?

1. Анлă **Атăл** лăпкăн юхать.
2. Кăтра **вăрман** кашласа **ларать.**
3. Шурă **пăрахут**васкаса **иртет**.
4. **Пулăçă** вăлтапа **ларать.**

54-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăран, япалана пĕлтерекен паллă тунă сăмахсене тата вĕсемпе çыхăнса тăракан япала мĕн тунине пĕлтерекен сăмахсене çырса илĕр.

Тĕслĕх: *Хĕвел йăлтăртатать.*

Сар **хĕвел** йăлтăртатать.
Пĕтĕм **тĕнче** савăнать.
Эпир хире тухатпăр.
Эпир юрă юрлатпăр.

Вăрман кашласа ларать.
Чăпар **куккук** авăтать.
Шывра **хурсем** ишеççĕ.
Хирте **çынсем** ĕçлеççĕ.

Ут çулаççĕ сар **хĕрсем**.
Ут çулаççĕ **каччăсем**.
Хавас **юрă** янăрать.
Ĕçри **халăх** савăнать.

Предложенире **кам** е **мĕн** çинчен каланине пĕлтерекен сăмаха **подлежащи** теççĕ. Предложенире подлежащи **мĕн тунине** е **унпа мĕн пулнине** пĕлтерекен сăмаха **сказуемăй** теççĕ.

Подлежащие **кам? камсем?** е **мĕн? мĕнсем?** ыйтусем тăрăх пĕлеççĕ.

Сказуемăя **мĕн тăвать? мĕн тăваççĕ? мĕн пулать? мĕн пулнă? мĕнле пулнă? мĕнле? мĕн тунă? мĕн тăвĕ? мĕн тăвĕç?** ыйтусем тăрăх пĕлеççĕ.

55-мĕш хăнăхтару. Çакăнта кăтартса панă кашни япала **мĕн туни çинчен** е **унпа мĕн пулни çинчен** каласа парăр. Кирлĕ сказуемăйне аялта çырнă сăмахсенчен суйласа илĕр.

Тимĕрçĕ шаккать. Çĕвĕçĕ... Писатель...
Хĕвел пăхать. Çил... Пĕлĕт... Шыв...
Пăчăкă тататъ. Сава... Мăлатук... Çĕçĕ...
Куккук авăтать. Хур... Шăпчăк... Кăвакал...

Кирлĕ сăмахсем: ***какалать, çырать, çĕлет, касать, шаккать, савалать, юрлать, нартлатать, юхать, вĕрет, шăвать.***

7 §. Ансăр предложени.

Тул çутăлчĕ. Хĕвел тухрĕ. Сывлăм типет. Кайăксем юрлаççĕ. Хурт-кăпшанкăсем сĕрлеççĕ.

Кашни предложенири подлежащипе сказуемăя кăтартса парăр.

> Предложенири мĕнле те пулин ыйтура тăракан сăмаха **предложени членĕ** теççĕ. Подлежащипе сказуемăя предложенин **тĕп членĕсем** теççĕ.
>
> Подлежащипе сказуемăйран çеç тăракан предложение **ансăр предложени** теççĕ.

56-мĕш хăнăхтару. Ансăр предложенисем тупса çырăр. Çав предложенисенче подлежащисем аялта панă çак сăмахсем пулччăр.

1. Праçник. Халăх. Митинг. Урам. Ачасем.
2. Ир. Хĕвел. Ял. Кĕтӳ.

Тĕслĕх: *Урам кĕрлет.*

57-мĕш хăнăхтару. Ӳкерчĕк тăрăх икшер сăмахлă предложенисем тăвăр. Предложенисенче подлежащипе сказуемăй çеç пулччăр.

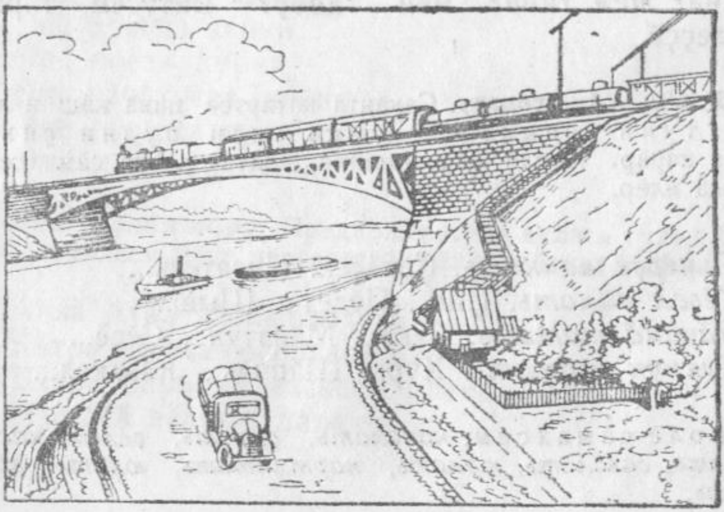

58-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни сказуемӑй ҫумне подлежащи тупӑр. Подлежащипе сказуемӑйне ҫырса хурӑр.

Лаша кӗҫенет. Автан авӑтать. Шӑна сӗрлет.

... юрлать.	... вылять.	... нӑйлатать.
... кӑтиклет.	... кӑранклатать.	... кваклатать.
... мӗкӗрет.	... чӗвӗлтетет.	... макӑрать.

Кирлӗ сӑмахсем: *хурт, ҫерҫи, чӑх, тӑри, ӗне, шапа, сурӑх, вӑрӑмтуна, ҫӑхан, путек.*

59-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни подлежащи ҫумне сказуемӑй тупӑр та пулнӑ предложение сӑмахпа каласа парӑр.

Шӑнкӑрч ... Хӗвел ... Ҫумӑр ... Аслати ... Ҫиҫӗм ... Тӑри ... Пулӑ ... Кӗтӳ ... Ҫырма ... Панулми ... Ҫерҫи ... Пулемёт ... Тупӑ ... Самолёт ...

60-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Подлежащине пӗр йӗрпе, сказуемӑйне икӗ йӗрпе аялтан туртӑр.

Кӗркунне.

Ҫу иртнӗ. Кӗр ҫитрӗ. Кун кӗскелчӗ. Ҫӗр варӑмланчӗ. Хирсем ҫаралчӗҫ. Авӑн пӗтнӗ. Ҫумӑр ҫӑвать. Вӑрман саралчӗ. Ҫулҫӑсем тӑкӑнаҫҫӗ. Тӑм ӳккелет. Ачасем вӗренеҫҫӗ.

61-мӗш хӑнӑхтару. Кашни картинка ҫинчен пӗрер предложени туса ҫырӑр. Подлежащисене пӗр йӗрпе, сказуемӑйсене икӗ йӗрпе аялтан туртӑр.

62-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвва вуласа тухӑр. Сӑввӑн кашни пайӗнче миҫе предложени? Кашни пайне уйрӑм ят парӑр.

Ҫулталӑк вӑхӑчӗсем.

1. Юр ирӗлет.
   Ҫӗр кӗскелет.
   Шӑнкӑрч юрлать.
   Курӑк шӑтать.
2. Хӗвел пӗҫертет.
   Ҫӗр ҫырли пиҫет.
   Ҫӑка ҫурӑлать.
   Тулӑ пулать.
3. Кун кӗскелет.
   Ҫӗр нӳрленет.
   Шӑнкӑрчсем кайнӑ.
   Хирсем ҫаралнӑ.
4. Хӗвел ӑшӑтмасть.
   Курӑк курӑнмасть.
   Хир шап-шурах.
   Тӑман ахӑрать.

8 §. Анлӑ предложени.

Предложенисене вуласа тухӑр. Паллӑ тунӑ сӑмахсене асӑрхӑр.

Вӗсем предложенин мӗнле членӗсене ӑнлантарса параҫҫӗ.

Вӗренекенсем (ӑҫта?) ***класра лараҫҫӗ.***
(Хӑҫан?) ***Ыран спектакль пулать.***
Эпир (мӗнле?) ***лайӑх вӗренетпӗр.***
Учитель (кама?) ***Ванюка мухтарӗ.***
Учитель (камран?) ***манран*** (мӗн?) ***урок ыйтрӗ.***
Эпӗ (мӗнпе?) ***кӑранташпа ҫыратӑп.***
(Мӗнле?) ***Кӗтнӗ праҫник ҫитрӗ.***
(Ӑҫти?) ***Ялти письмоносец килчӗ.***

63-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене ҫырса илӗр. Подлежащие е сказуемӑя ӑнлантарса паракан сӑмахсене аялтан йӗр туртса тухӑр.

Эпир хамӑрӑн Тӑван ҫӗршыва юрататпӑр. Пирӗн ҫӗршывра ӗҫхалӑхӗ телейлӗ пурӑнать. Колхозсенче тырӑ ӑнса пулать. Ҫулсерен ҫӗнӗ заводсем хутшӑнаҫҫӗ. Ҫӗнӗ шкулсем уҫӑлаҫҫӗ. Халӗ ялсенче те электростанцисем пур.

Пирӗн ҫӗршыва коммунистсен партийӗ ертсе пырать. Пирӗн ҫӗршыва Сталин юлташ ертсе пырать. Пирӗн ҫӗршыва тӑшмансенчен Совет Ҫарӗ сыхлать.

Предложенире подлежащипе сказуемăйсăр пуçне урăх сăмахсем те пулаççĕ. Вĕсем хăшĕ подлежащие, хăшĕ сказуемăя ăнлантарса параççĕ. Çавăн пек ăнлантару сăмахĕсене **кĕçĕн членсем** теççĕ.

Предложенире подлежащипе сказуемăйсăр пуçне кĕçĕн членсем те пур пулсан, ун пек предложение **анлă предложени** теççĕ.

Кĕрхи çанталăк йĕпе-сапаллă пулать.

Кĕрхи (х ă ç а н х и çанталăк?)—кĕçĕн член.
Çанталăк (пулать)—подлежащи.
Йĕпе-сапаллă (мĕнле пулать?)—кĕçĕн член.
Пулать (çанталăк)—сказуемăй.

64-мĕш хăнăхтару. Ыйтусем вырăнне кĕçĕн членсем кĕртсе, предложенисем туса çырăр. Кашни кĕçĕн член предложенин мĕнле членне (подлежащие е сказуемăя) ăнлантарса панине кăтартăр.

Пулă тытни.

Ачасем (*ăçта*?) кайрĕç. Вĕсем (*мĕн*?) илсе кайрĕç. (*Мĕнле*?) пулăсем (*ăçта*?) ишсе çÿреççĕ. Ачасем (*мĕн*?) шыраççĕ. Пулăсем (*мĕне*?) çакланаççĕ. Петĕр (*мĕн*?) туртса кăларчĕ. (*Мĕнле*?) пулă (*ăçтан*?) вĕçерĕнсе кайрĕ.

Т ĕ с л ĕ х: *Ачасем пулла кайрĕç.*

65-мĕш хăнăхтару. Статьяна вуласа тухăр. Малтан ансăр предложенисене, унтан анлă предложенисене çырса илĕр.

П а н у л м и т а т с а п у ç т а р н и.

Кĕр çитрĕ. Хирте ĕçсем пĕтрĕç. Пахчари çимĕçсем пулса çитрĕç. Панулми пиçрĕ. Панулми татма вăхăт çитрĕ. Анса пулнă панулмие пахчаçăсем татса пуçтараççĕ. Хĕлле çимелли улмана вĕсем ещĕксем çине тултарса хураççĕ. Çемçелнĕ улмасене пахчаçăсем кĕркунне çиме уйрăм хураççĕ.

66-мӗш хӑнӑхтару. Аялта панӑ предложенисене вуласа тухӑр, кашни предложенире кӗҫӗн членсене кӑтартса парӑр.

1. Иван кӗнеке вулать.
2. Анна ҫыру ҫырать.
3. Ачасем лайӑх вулаҫҫӗ.
4. Ачасем хитре ҫыраҫҫӗ.
5. Хурҫӑ трактор хире тухрӗ.
6. Симӗс калча хӑвӑрт ӳсет.
7. Шурӑ хур шывра ишет.
8. Ешӗл улӑхра кӗтӳ ҫӳрет.

67-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенчен, кӗҫӗн членсем кӗртсе, анлӑрах предложенисем тӑвӑр та каласа парӑр.

Хӗл ҫитрӗ. Хир шуралчӗ. Ҫул ӳкрӗ. Ачасем савӑнаҫҫӗ. Ачасем ярӑнаҫҫӗ. Ҫунашкасем вӗлтлетеҫҫӗ. Конькисем чӑнкӑртатаҫҫӗ. Шавлани илтӗнет. Юрӑ янӑрать.

68-мӗш хӑнӑхтару. Скобкӑри ыйтусем тӑрӑх кӗҫӗн членсем тупса, предложенисем ҫырӑр.

Тӗслӗх: *Кӗтӳҫӗ ҫулла хирте кӗтӳ кӗтет.*

Ачасем (*хӑҫан*? *ӑҫта*? *мӗнле*?) . . . выляҫҫӗ.
Кӗтӳҫӗ (*хӑҫан*? *ӑҫта*? *мӗн*?) . . . кӗтет.
Пулӑҫӑ (*хӑҫан*? *ӑҫта*? *мӗн*?) . . . тытнӑ.
Колхозниксем (*ӑҫта*? *хӑҫан*? *мӗн*?) . . . выраҫҫӗ.
Учитель (*камсене*? *мӗн-мӗн тума*?) . . . вӗрентет.
Йывӑҫсем (*хӑҫан*? *мӗнле*?) . . . ӳсеҫҫӗ.
Гудок (*хӑҫан*? *мӗнле*?) . . . кӑшкӑрать.

69-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене вуласа пӑхӑр. Точкӑсем вырӑнне подлежащие ӑнлантарса паракан кӗҫӗн членсем патне мӗнле? е ӑҫти? е хӑҫанхи? е мӗнӗн? ыйтусем лартӑр.

1. Хирте (. . .) ӑратлӑ ӗнесем ҫӳреҫҫӗ.
2. (. . .) Колхозри ӗҫсем ӑнӑҫлӑ пыраҫҫӗ.
3. (. . .) Кӗрхи тырӑсем ӑнса пулчӗҫ.
4. Савӑнтарать (. . .) ҫурхи ҫанталӑк.

5. (. . .) **Пĕчĕк** çеç путене сарă тулла юрататъ.

6. (. . .) **Колхозăн** пӳлми хĕлле те, çулла та тулли.

70-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр. Сказуемăя ăнлантарса паракан кĕçĕн членсем патне к а м ă н? е м ĕ н ĕ н? к а м а? е м ĕ н е? к а м п а? е м ĕ н п е? к а м р а? е м ĕ н р е? к а м р а н? е м ĕ н р е н? ыйтусем лартăр.

1. Атте мана хулана ячĕ. 2. Пирĕн тăрăшса вĕренмелле 3. Совет Çарĕ пирĕн çĕршыва сыхлать. 4. Эпĕ кĕнекене тирпейлĕ тытатăп. 5. Ваççа манпа пĕр класра вĕренет. 6. Эпир шăлсене щĕткăпа тасататпăр. 7. Учитель манран урок ыйтрĕ. 8. Вĕренекене учитель кĕнекесем пачĕ.

71-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Точкăсем вырăнне сказуемăя ăнлантарса паракан кĕçĕн членсем патне ă ç т а? е ă ç т а н? е х ă ç а н? е м ĕ н л е? ыйтусем лартăр.

1. Колхозниксем (. . .) хире йывăçсем лартрĕç.
2. Магазина (. . .) хуларан таварсем килчĕç.
3. Паян (. . .) клубра кино кăтартаççĕ.
4. Рабочисем (. . .) заводра (. . .) ăмăртса ĕçлеççĕ.
5. (. . .) Хĕлле эпир шкулта вĕренетпĕр. (. . .) Çулла эпир хирте ĕçлетпĕр.

Вĕреннине аса илмелли ыйтусем.

Предложенири мĕнле сăмахсене предложени членĕсем теççĕ?

Предложенин мĕнле членĕсене тĕп членсем теççĕ?

Предложенири мĕнле сăмахсене кĕçĕн членсем теççĕ?

Мĕнле предложенисене ансăр предложенисем теççĕ?

Мĕнле предложенисене анлă предложенисем теççĕ?

Подлежащин ыйтăвĕсене тĕслĕхсемпе кăтартса парăр.

Сказуемăя мĕнле ыйтусем тăрăх пĕлеççĕ? Тĕслĕхсемпе кăтартса парăр.

Подлежащие ăнлантарса паракан кĕçĕн членсен ыйтăвĕсем мĕнле?

Сказуемăя ăнлантарса паракан кĕçĕн членсен ыйтăвĕсем мĕнле?

9 §. Пĕр йышши членлă предложенисем.

72-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Кашни предложенире подлежащисене тупăр. Шутласа тухăр: кашни предложенире миçе подлежащи?

Поезд тапранчĕ. Пĕчĕк ачасем, хĕрсем, ватă стариксем вагон чўречисенчен пăхса пыраççĕ. Вагон чўречи умĕнчен телефон юписем, çуртсем, йывăçсем вĕлтлетсе юлаççĕ. Ялсем, шывсем, вăрмансем тăра-тăра юлаççĕ.

73-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Подлежащисене аялтан пĕр йĕр туртса паллă тăвăр.

1. Вăрманта юман, хыр, чăрăш, хурăн, ăвăс ўсет. 2. Пахчара çĕрулми, кишĕр, çарăк, хăяр, помидор ўсет. 3. Шывра пулăсем, раксем, тĕрлĕ хуртсем пурăнаççĕ. 4. Хирте ыраш, тулă, пăрçа, урпа, сĕлĕ пулать. 5. Çуркунне хура кураксем, тăрисем, шăнкăрчсем, чĕкеçсем килеççĕ.

> Предложенире темиçе **подлежащи** пулма пултарать. Çавăн пек предложение вулаĕ чухне кашни подлежащи хыççăн пĕчĕк чарăну пулать, çырура кашни подлежащи хыççăн запятой лартаççĕ.

74-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр, унтан çырса илĕр. Кашни предложенире подлежащисене тупса кăтартăр. Подлежащисем хушшине мĕнле чарăну палли лартнине асăрхăр.

а) Вăрмансем, хирсем тата улăхсем симĕсленчĕç. Ĕнесем те, сурăхсем те хирте çўреççĕ. Ачасем те, ваттисем те пўртре лармаççĕ. Арçынсем, хĕрарăмсем, ачасем хирте тата пахчасенче ĕçлеççĕ. Часах улмуççисем, чие йывăççисем, хурлăхансем чечеке ларĕç.

ă) Кураксем те, тăрисем те, шăнкăрчсем те ăшă енчен вĕçсе килнĕ. Шкул ачисем, пионерсем вĕсене савăнса кĕтсе илнĕ.

Темиҫе подлежащиллӗ предложенире юлашки подлежащи умӗнче **тата** е **та, те** тӑрать пулсан, ун умне запятой лартмаҫҫӗ. Анчах **та, те** кашни подлежащи хыҫҫӑн тӑрать пулсан, подлежащисем хушшинчи **та, те** хыҫҫӑн запятойсем лартаҫҫӗ.

75-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр, кирлӗ ҫӗре запятой лартӑр.

1. Петюк Ванюк Энтри вӑрмана кайрӗҫ. Вӑрманта мӑйӑр тата кӑмпа нумай. Унта чечексем те ҫырласем те пур.

2. Колхоз кӗлечӗсенче тулӑ ыраш сӗлӗ пӑри тата пӑрҫа пур. Колхозӑн хирте тихасем пӑрусем путексем ҫӳреҫҫӗ. Кайӑк-кӗшӗк ферминче чӑхсем те кӑвакалсем те хурсем те пур.

76-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенче сказуемӑйсене кӑтартӑр. Сказуемӑйсем хушшине мӗнле паллӑсем лартнӑ?

1. Ӗне курӑк ҫиет те сӗт парать. Лаша суха сухалать, сӳре сӳрелет, кӗлте турттарать.

2. Шкул ачисем ҫыраҫҫӗ, вулаҫҫӗ, шутлаҫҫӗ.

3. Машинӑпах тырпула выраҫҫӗ те ҫапаҫҫӗ. Ушкӑн-ушкӑн хӗрӗсем ӗҫлеҫҫӗ те юрлаҫҫӗ.

4. Колхозниксем выраҫҫӗ тата авӑн ҫапаҫҫӗ.

5. Комбайн вырать те, ҫапать те, сӑвӑрать те.

Предложенире темиҫе сказуемӑй пулма пултарать, ҫавӑн пек предложение вуланӑ чухне кашни сказуемӑй хыҫҫӑн пӗчӗк чарӑну пулать, ҫырура кашни сказуемӑй хыҫҫӑн запятой лартаҫҫӗ.

Юлашки сказуемӑй умӗнче ***тата*** е ***та, те*** тӑрать пулсан, ун умне запятой лартмаҫҫӗ. Анчах ***та, те*** союз кашни сказуемӑй хыҫҫӑн тӑрать пулсан, сказуемӑйсем хушшине запятойсем лартаҫҫӗ.

77-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Сказуемӑйсене аялтан йӗр туртса паллӑ тӑвӑр.

Эпир ӗнер вечера кайрӑмӑр. Вечерта эпир юрларӑмӑр, ташларӑмӑр, вылярӑмӑр. Аслӑ классенче вӗренекенсем спектакль лартрӗҫ, музыка каларӗҫ, физкультура вӑййисем турӗҫ.

78-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Кирлĕ çĕре запятойсем лартăр.

* *
*

Силленет шавлать саралнă вăрман.
Сулăнать кашлать авалхи юман.
Ват юман кӳрши—çатрака çăка
çаралчĕ ĕнтĕ кайрĕ ыйăха.
Пĕр ват хыр анчах, хулăм тăрлăскер,
тайăлмасть сикмест тумтирне хывмасть
кĕртен хăраса ăна пуççапмасть.

79-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче пĕр йышши кĕçĕн членсене паллă тăвăр. Кĕçĕн членсем хушшине мĕнле паллă лартнă?

1. Улăхра шурă, сарă, хĕрлĕ чечексем ӳсеççĕ. 2. Вĕçен кайăксем вăрманта та, хирте те, ялта та пурăнаççĕ. 3. Хĕлле хире, улăха, çырмасене шурă юр витет. 4. Пирĕн йытă мулкача та, тилле те тытать. 5. Пирĕн пахчара çарăк, кишĕр, купăста, сухан тата хăяр ӳсет.

Предложенире темиçе пĕр йышши кĕçĕн член пулма пултарать. Вуланă чухне кашни пĕр йышши кĕçĕн член хыççăн пĕчĕк чарăну пулать, çырура пĕр йышши кĕçĕн членсем хушшине запятойсем лартаççĕ.

Юлашки кĕçĕн член умĕнче ***тата*** е ***та, те*** тăрать пулсан, ун умне запятой лартмаççĕ.

Та, те кашни кĕçĕн член хыççăн тăрать пулсан, кĕçĕн членсем хушшине запятойсем лартаççĕ.

80-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Пĕр йышши членсем хушшине кирлĕ çĕре запятойсем лартăр.

1. Эпĕ Шупашкара та Канаша та Çĕрпĕве те кайса курнă. 2. Эпĕ поездпа пăрахутпа автобуспа çӳресе курнă. 3. Пирĕн атте Варшавăра Берлинра Прагăра пулнă. Вăл нимĕççене румынсене тата финсене хирĕç çапăçса курнă.

81-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Кашни предложенире пĕр йышши членсене аялтан туртăр, вĕсем мĕнле член пулнине кăтартса парăр. Кирлĕ çĕре запятой лартăр.

Пирĕн хула ӳсет сарăлать. Хулара çĕнĕ илемлĕ те пысăк çуртсем нумайланчĕç. Хулара театр кино тата клубсем пур. Заводсем фабрикăсем йышлăланчĕç. Хулара вырăссем те чăвашсем те тутарсем те пурăнаççĕ.

> Предложенире темиçе подлежащи е темиçе сказуемăй, е темиçе пĕр йышши кĕçĕн член пулсан, ун пек предложение **пĕр йышши членлă** предложени теççĕ.
>
> Пĕр йышши членсем мĕне те пулин шутласа тухнине кăтартаççĕ.

82-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче многоточи вырăнне хăвăр сăмахсем тупса çырса парăр. Кирлĕ çĕре запятойсем лартăр.

Мана атте тетрадь ручка... илсе пачĕ. Анне кĕпе... çĕлесе пачĕ. Аппа мана картинăллă кĕнеке хут... пачĕ. Атте анне... мана юратаççĕ. Эпĕ аттене аннене... тĕрлĕ ĕççенче пулăшатăп.

83-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри предложенисенче пĕр йышши членсене кăтартăр, вĕсем мĕнле член пулнине каласа парăр.

Айта, Ванюк, урама,
унта сана кĕтеççĕ.
Петя, Анна, Хĕвекла
вылямашкăн чĕнеççĕ.

Çемçе юра кустарса,
юр кĕлетки тăвăпăр.
Алла-аллăн тытăнса,
вылькăпăр та кулăпăр.

84-мĕш хăнăхтару. 83-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр.

Пирĕн колхоз электростанци, армансем, клуб, пысăк мунча лартнă. Колхоз хирĕнче тулă та, ыраш та, пăрçа та, сĕлĕ те лайăх пулать. Лашасем, ĕнесем, сурăхсем, сыснасем тутă çӳреççĕ.

Колхоз ачасем валли ясли тата ача сачĕ уçнă.

10 §. Япала ячĕсем.

85-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. ***Кам?*** е ***мĕн? камсем?*** е ***мĕнсем?*** ыйтупа ыйтăнакан сăмахсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Павăл кĕнеке вулать. Маня çырать. Эпĕ задача шутлатăп. Анне мана пулăшать. Атте хаçат вулать. Пĕчĕк ачасем выляççĕ. Вĕсене пуканесем илсе панă.

Павăл, Маня, анне, атте сăмахсем ***кам?*** ыйтупа ыйтăнаççĕ.

Ачасем сăмах ***камсем?*** ыйтупа ыйтăнать.

Пуканесем сăмах ***мĕнсем?*** ыйтупа ыйтăнать.

Кĕнеке, задача, хаçат сăмахсем ***мĕн?*** ыйтупа ыйтăнаççĕ.

Çак сăмахсем пурте тĕрлĕ **япаласен ятне** пĕлтереççĕ.

86-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. ***Кам? Камсем?*** ыйтусем вырăнне кирлĕ сăмахсене кĕртсе çырăр.

Пурана (***кам?***) пурать.	Тырра (***камсем?***) выраççĕ.
Тимĕре (***кам?***) шаккать.	Кĕлтене (***камсем?***) çыхаççĕ.
Пулла (***кам?***) тытать.	Шкулта (***камсем?***) вĕренеççĕ.
Кĕрĕке (***кам?***) çĕлет.	Тырра (***камсем?***) хуралласçĕ.

87-мĕш хăнăхтару. а) Килти сават-сапа ячĕсене, сĕтел-пукан ячĕсене çырăр. б) Выльăх-чĕрлĕхсен, тискер кайăксен, вĕçен кайăксен ячĕсене çырăр.

88-мĕш хăнăхтару. Хăвăр пĕлекен ултă ял тата ултă хула ятне çырса хурăр. Кашни ял, хула ятне пысăк саспаллипе пуçласа çырăр.

Тĕслĕх: *Етĕрне хули, Тивĕш ялĕ.*

89-мĕш хăнăхтару. Хăвăр пĕлекен юханшывсен ячĕсене çырăр. Кашни юханшывăн ятне пысăк саспаллипе пуçласа çырăр.

Тĕслĕх: *Пăла шывĕ, Сăрă шывĕ.*

90-мĕш хăнăхтару. Хăвăр пĕлекен колхозсен ячĕсене çырăр. Кашни колхоз ятне пысăк саспаллипе пуçласа çырăр.

Тĕслĕх: *„Самолёт“ колхоз, „Трактор“ колхоз.*

91-мĕш хăнăхтару. „Çумăр хыççăн“ ятлă сăвăран çутçанталăкри пулăмсене пĕлтерекен сăмахсене çырса илĕр.

Çумăр хыççăн.

Акă тăвăл чарăнать,
аслати те йăвашрах.
Вăйлă çумăр тек çумасть—
уя тухас хăвăртрах.
Ытла аван, пит тӳлек
çумăр хыççăн улăхра.

Хаяр тăвăл пулман пек,
аслати те аякра.
Пĕлĕт хĕрри уçăлать,
çисĕм çурмасть сывлăша.
Пăх—асамат кĕперĕ,
мĕн пур ун пек чиперри?

Çынсене, чĕрчунсене, тĕрлĕ хатĕрсене, япаласене, çĕршыври, çутçанталăкри пулăмсене, кăмăлтуйăмсене грамматикăра пурне те **япала** теççĕ.

Тĕрлĕ япаласен ятне пĕлтерекен сăмахсене **япала ячĕсем** теççĕ.

92-мĕш хăнăхтару. „Ака çинче“ ятлă сăвăран этеме пĕлтерекен сăмахсене тата чĕрчунсемпе чĕрĕ мар япаласене пĕлтерекен сăмахсене çырса илĕр.

Ака çинче.

Вăшăлтататъ ăшă çил,
юлашки юр ирĕлет.
Хĕвел панă çĕнĕ пил
çĕре-шыва чун кĕртет.
Ватă йăмра сарăлса
урам тулли ешерет.
Вĕлле хурчĕ, пыл пухса,
ун тăрринче сĕрлешет.

Таса уйра, ял тавра,
этем сасси ĕрлешет,
халăх унта акара
тырă акать, сӳрелет.
Симĕс вăрман хушшинчен
куккук сасси илтĕнет.
Çерем çинче, улăхра,
путек сурăх сиккелет.

93-мĕш хăнăхтару. Асăрхăр: хăçан *кам*? тесе, хăçан *мĕн*? тесе ыйтаççĕ?

Кам калаçать?—Çын. Кампа вылятăн?—Яккупа.
Мĕн авăтать?—Автан. Мĕнпе вылятăн?—Пӳскепе.

Этеме пĕлтерекен япала ячĕсене ***кам? камăн? кама? кампа? камра? камран?*** тесе ыйту параççĕ, ытти япала ячĕсене ***мĕн? мĕнĕн? мĕне? мĕнпе? мĕнре? мĕнрен?*** тесе ыйту параççĕ.

11 §. Япала ячĕсен хисепĕсем.

Кишĕр.

Кишĕрсем.

Чах.

Чахсем.

Кролик.

Кроликсем.

Кăвакарчăн.

Кăвакарчăнсем.

Япала ячĕсем икĕ хисепре пулма пултараççĕ: ***пĕррелле хисепре*** тата ***нумайлă хисепре*** пулаççĕ.

Пĕрреллĕ хисеп япала пĕрре анчах пулнине е япаласен пĕр-пĕтĕм ушкăнне пĕлтерет: лаша, урапа, пўрт, юлташ, ял, халăх.

Нумайлă хисеп икĕ япалана е япаласем нумайййине пĕлтерет: лашасем, урапасем, пўртсем, юлташсем, ялсем, хуласем.

Нумайлă хисеп сăмах тĕпĕ çумне *сем* аффикс хушăннипе пулать.

94-мĕш хăнăхтару. Çакăнта панă сăмахсенчен малтан япала пĕрре çеç иккенне пĕлтерекен сăмахсене, кайран япаласем нумайййине пĕлтерекен сăмахсене çырса илĕр.

Пўртсем, хăяр, капансем, сурăх, ĕне, качакасем, хурăн, чăрăш, йăмрасем, ачасем, вăрман, пĕве, тырăсем, шывсем.

95-мĕш хăнăхтару. „Тăри юрри" ятлă сăвăран нумайлă хисепри япала ячĕсене çырса илĕр.

Тăри юрри.

Çак çĕршыва аса илтĕм,
хăвăрт вĕçсе эп килтĕм;
пин çухрăмсем ярăнтăм,
тем те курса савăнтăм.

Ялсем, шывсем, вăрмансем
тăра-тăра юлчĕçĕ;
чĕрĕлекен хир-уйсем
мана курса кулчĕçĕ.

Ушкăн-ушкăн арçынсем
акаççĕ те сÿреççĕ,
хĕрарăмсем, ачасем
пахчасенче ĕçлеççĕ.

Манăн çăмăл юррăмсем
янтра-янтра юлчĕçĕ.
Ăна илтсе, çыннисем
савăнăçпа тулчĕçĕ.

96-мĕш хăнăхтару. Çак япала ячĕсене нумайлă хисепре туса çырăр. Нумайлă хисепри япала ячĕсен аффиксĕсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Ача—ача**сем**, куккукăн—куккук**сен**, куккук**сенĕн**

калча — ...	куракăн — ...
кĕлте — ...	автанăн — ...
вĕлле — ...	мулкачăн — ...
турат — ...	чанан — чана**сен**, чана**сенĕн**
кĕтÿ — ...	путенен —
тăри — ...	çырман(ăн) — ...
урай — ...	сарайăн — ...

97-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене, паллă тунă япала ячĕсене нумайлă хисепре туса, улăштарса çырса илĕр.

1. Пирĕн ялта **йывăç** нумай.
2. Çулла, вăрманта çÿренĕ чухне, **выльăх** мăнтăр.
3. Колхоз пахчинче **çимĕç** йышлă.
4. Вĕренекенĕн, **рабочи** пекех, ĕçе вăхăтра тытăнмалла.
5. Колхоз **вăрлăха** тасатса хатĕрлерĕ.
6. Совет Союзĕнче тĕрлĕ халăхсем пурăнаççĕ: **вырăс**, **тутар**, **чăваш**, **мари** тата ыттисем те.

12 §. Япала ячĕсен падежĕсем.

98-мĕш хăнăхтару. Çак статьяран паллă тунă **ял** сăмаха пур предложенисенчен те çырса илĕр, сăмахĕсене пĕр-пĕрин айне туса çырăр. Кашни сăмахпа кашнинче скобкăра унăн ыйтăвне лартăр.

Тĕслĕх: *Ял* (*мĕн?*)

Пирĕн ял.

Пирĕн **ял** вăрман хĕрринче ларать. **Ялăн** урамĕсем тÿп-тÿрĕ, илемлĕ. **Яла** кĕнĕ çĕртех шкул ларать. **Ялпа**

юнашар пӗчӗк шыв юхса выртать. **Ялта** йывӑҫ пахчисем нумай. **Ялтан** инҫе мар чугун ҫул станцийӗ пур.

Ыйтусем тӑрӑх сӑмахсем мӗнле улшӑннине асӑрхӑр.

1. **Кам** вӗренет?	*йӑмӑк*	*ача*
1. **Мӗн** ӳсет?	*хурӑн*	*ҫӑка*
2. **Камӑн** кӗнеке пур?	*йӑмӑк-***ӑн**	*ача-***н**, *ача-***нӑн**
2. **Мӗнӗн** ҫулҫӑ пур?	*хурӑн-***ӑн**	*ҫӑка-***н**, *ҫӑка-***нӑн**
3. **Кама** тетрадь панӑ?	*йӑмӑк-***а**	*ача-***на**
3. **Мӗне** ҫумӑр кирлӗ?	*хурӑн-***а**	*ҫӑка-***на**
4. **Кама** куртӑн?	*йӑмӑк-***а**	*ача-***на**
4. **Мӗн** куртӑн?	*хурӑн*	*ҫӑка*
5. **Кампа** лартӑн?	*йӑмӑк-***па**	*ача-***па**
5. **Мӗнпе** савӑнатӑн?	*хурӑн-***па**	*ҫӑка-***па**
6. **Камра** линейка?	*йӑмӑк-***ра**	*ача-***ра**
6. **Мӗнре** (**ӑҫта**) сухӑр ҫук?	*хурӑн-***та**	*ҫӑка-***ра**
7. **Камран** хут илтӗн?	*йӑмӑк-***ран**	*ача-***ран**
7. **Мӗнрен** арча турӑн?	*хурӑн-***тан**	*ҫӑка-***ран**

Япала ячӗсем *кам? мӗн? камсем? мӗнсем? камӑн? мӗнӗн? камсен? мӗнсен? кама? мӗне? камсене? мӗнсене? мӗн? кампа? мӗнпе? камсемпе? мӗнсемпе? камра? мӗнре? камсенче? мӗнсенче? ӑҫта? камран? мӗнрен? камсенчен? мӗнсенчен? ӑҫтан?* ыйтусем тӑрӑх улшӑнаҫҫӗ.

Япала ячӗсен ҫакӑнта кӑтартнӑ ыйтусенчен килекен кашни формине **падеж** теҫҫӗ.

Япала ячӗсем падежсем тӑрӑх улшӑннине **вӗҫленни** теҫҫӗ.

Падежсем ҫиччӗ:

1. **Ят падежӗ**, унӑн ыйтӑвӗсем *кам? мӗн? камсем? мӗнсем?*
2. **Камӑнлӑх падежӗ**, „ *камӑн? мӗнӗн? камсен? мӗнсен?*
3. **Пару падежӗ**, „ *кама? мӗне? камсене? мӗнсене? ӑҫта?*
4. **Тӑву падежӗ**, „ *кама? мӗне? мӗн? камсене? мӗнсене? мӗнсем?*

5. **Пĕрлелĕх падежĕ,**	„	*кампа? мĕнпе? кам-семпе? мĕнсемпе?*
6. **Вырăн падежĕ,**	„	*камра? мĕнре? кам-сенче? мĕнсенче? ăçта?*
7. **Туху падежĕ,**	„	*камран? мĕнрен? кам-сенчен? мĕнсенчен?*

99-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр, кашни предложенире **юр** сăмахăн падежне тата унăн ыйтăвне кăтартса парăр.

Шурă юр çăвать. Пĕтĕм хир юрпа витĕнчĕ. Эпир шкула утатпăр. Юрăн çемçе пĕрчисем пирĕн тумтир çине ларaççĕ. Шкула çитрĕмĕр. Тумтир çинчи **юра** сиплерĕмĕр. Шкултан таврăнсан, эпир **юртан** кĕлетке тумалла вылярăмăр.

100-мĕш хăнăхтару. Çакăнта кăтартнă сăмахсемпе предложенисем тăвăр. Пулнă предложенисене çырса хурăр. Кăтартнă сăмахăн кашни форми çине падеж ятне, ыйтăвне çырса хурăр.

Туху п., ăçтан?

Тĕслĕх: *Ачасем шкултан таврăнаççĕ.*

шкула	шкулпа	çырмана
шкулта	шкулăн	çырмаран
шкул	çырма	çырмапа
шкултан	çырмара	çырман

13 §. Хупă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсем.

Пĕрреллĕ хисеп.

Ят Кам?	*юлташ*	*пĕлĕш*
К. Камăн?	*юлташăн*	*пĕлĕшĕн*
П. Кама панă?	*юлташа*	*пĕлĕше*
Т. Кама куртăн?	*юлташа*	*пĕлĕше*
Пĕр. Кампа?	*юлташпа*	*пĕлĕшпе*
В. Камра?	*юлташра*	*пĕлĕшре*
Тух. Камран?	*юлташран*	*пĕлĕшрен*

Нумайлă хисеп.

Ят Камсем?	*юлташсем*	*пĕлĕшсем*
К. Камсен(ĕн)?	*юлташсен*	*пĕлĕшсен*
	юлташсенĕн	*пĕлĕшсенĕн*
П. Камсене преми панă?	*юлташсене*	*пĕлĕшсене*
Т. Камсене куртăн?	*юлташсене*	*пĕлĕшсене*
Пĕр. Камсемпе?	*юлташсемпе*	*пĕлĕшсемпе*
В. Камсенче?	*юлташсенче*	*пĕлĕшсенче*
Тух. Камсенчен?	*юлташсенчен*	*пĕлĕшсенчен*

Л, н, р, ль, нь, рь сасăсемпе пĕтекен сăмахсем вырăн падежĕпе туху падежĕнче ***ра, ре, ран, рен*** аффикссем вырăнне ***та, те, тан, тен*** аффикссене йышăнаççĕ.

Ят Мĕн ӳсет?	*йывăç*	*кишĕр*	*палан*
К. Мĕнĕн çулçи?	*йывăç**ăн***	*кишĕр**ĕн***	*палан**ăн***
П. Мĕне ăшă кирлĕ?	*йывăç**а***	*кишĕр**е***	*палан**а***
Т. Мĕн(е) курнă?	*йывăç*	*кишĕр*	*палан*
	*йывăç**а***	*кишĕр**е***	*палан**а***
Пĕр. Мĕнпе?	*йывăç**па***	*кишĕр**пе***	*палан**па***
В. Мĕнре?	*йывăç**ра***	*кишĕр**те***	*палан**та***
Тух. Мĕнрен?	*йывăç**ран***	*кишĕр**тен***	*палан**тан***

Хытă сăмахсен падеж аффиксĕсем те **хытă** пулаççĕ. Çемçе сăмахсен падеж аффиксĕсем те **çемçе** пулаççĕ.

Ят	*çеçпĕл*	*хурлăхан*	*хăяр*
К.	*çеçпĕл**ĕн***	*хурлăхан**ăн***	*хăяр**ăн***
П.	*çеçпĕл**е***	*хурлăхан**а***	*хăяр**а***
Т.	*çеçпĕл*	*хурлăхан*	*хăяр*
	*çеçпĕл**е***	*хурлăхан**а***	*хăяр**а***
Пĕр.	*çеçпĕл**пе***	*хурлăхан**па***	*хăяр**па***
В.	*çеçпĕл**те***	*хурлăхан**та***	*хăяр**та***
Тух.	*çеçпĕл**тен***	*хурлăхан**тан***	*хăяр**тан***

Ят Мӗнсем?	*йывăçсем*	*çӗмелсем*
К. Мӗнсен?	*йывăçсен*	*çӗмелсен*
П. Мӗнсене?	*йывăçсенӗн*	*çӗмелсенӗн*
Т. Мӗнсем?	*йывăçсене*	*çӗмелсене*
мӗнсене?	*йывăçсем*	*çӗмелсем*
	йывăçсене	*çӗмелсене*
Пӗр. Мӗнсемпе?	*йывăçсемпе*	*çӗмелсемпе*
В. Мӗнсенче?	*йывăçсенче*	*çӗмелсенче*
Тух. Мӗнсенчен?	*йывăçсенчен*	*çӗмелсенчен*

Япала ячӗсене нумайлă хисепре вӗçленӗ чухне сăмах тӗпӗ çумне малтан ***сем*** аффикс, унтан падеж аффиксӗ хушăнать.

Камăнлăх, пару, вырăн, туху падежӗсенче ***сем*** аффикс вырăнне ***сен*** аффикс пулать. Тăву падежӗнче нумайлă хисепре ***сем*** аффикс та, ***сен*** аффикс та пулма пултарать.

Нумайлă хисепӗн падеж аффиксӗсем пур сăмахсен те пӗр пекех çемçе пулаççӗ.

101-мӗш хăнăхтару. Тӗслӗхсене пăхса, çак япала ячӗсене вӗçлесе тухăр:

арман, йӗлтӗр, тумтир, сехет, курăк, пӳлӗм.

102-мӗш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илӗр. Точкăсем вырăнне кирлӗ падеж аффиксӗсене çырăр.

Кӗрӗк.

Манăн кӗрӗк çӗнӗ. Кӗрӗк... мана кăçал çӗлетсе пачӗç. Кӗрӗк... çухине путек тирӗнчен туса пачӗç. Халӗ эпӗ шкула кӗрӗк... çӳретӗп. Кӗрӗк... эпӗ тирпейлӗ тытатăп: йӗпетместӗп, вараламастăп. Шкула çитсен, кӗрӗк... хывса çакатăп.

14 §. *А, е* уҫӑ сасӑсемпе пӗтекен япала ячӗсем вӗҫленни.

Вӗҫленӗвӗн тӗслӗхӗсем.

Ят	*арча*	*кӗпе*
К.	*арчан*	*кӗпен*
	арчанӑн	*кӗпенӗн*
П.	*арчана*	*кӗпене*
Т.	*арча*	*кӗпе*
	арчана	*кӗпене*
Пӗр.	*арчапа*	*кӗпепе*
В.	*арчара*	*кӗпере*
Тух.	*арчаран*	*кӗперен*

А, ***е*** уҫӑ сасӑсемпе пӗтекен япала ячӗсем камӑнлӑх падежӗнче, ***нӑн***, ***н***, ***нӗн*** аффикссем, пару падежӗнче (хӑш чухне тӑву падежӗнче те) ***на***, ***не*** аффикссем йышӑнаҫҫӗ.

103-мӗш хӑнӑхтару. Тӗслӗхсене пӑхса, ҫак япала ячӗсене вӗҫлесе тухӑр:

ҫава, эрне, юпа, вӗрене.

104-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак статьяна ҫырса илӗр. Точкӑсем вырӑнне кирлӗ падеж аффиксӗсене ҫырӑр.

Купӑста.

Купӑста—питӗ усӑллӑ ҫимӗҫ. Купӑста... этеме кирлӗ япаласем нумай. Пахчара эпир ҫулсеренех купӑста лартса ӳстеретпӗр. Купӑста... шӑварса тӑратпӑр, купалатпӑр. Купӑста... тӑварласа та, тӑварламасӑр яшка ҫине ярса пӗҫерсе те ҫиетпӗр. Тӳнӗ купӑста... кукӑль тӑватпӑр.

105-мĕш хăнăхтару. **Кĕрпе** сăмаха тĕрлĕ падежра лартса, предложенисем тăвăр.

15 §. *У, ӳ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсем.

Ят	*ăмăрту*	*вĕренӳ*
К.	*ăмăртавăн*	*вĕренĕвĕн*
П.	*ăмăртава*	*вĕренĕве*
Т.	*ăмăрту*	*вĕренӳ*
	ăмăртава	*вĕренĕве*
Пĕр.	*ăмăртупа*	*вĕренӳпе*
В.	*ăмăртура*	*вĕренӳре*
Тух.	*ăмăртуран*	*вĕренӳрен*

У, ***ӳ*** уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсен камăнлăх падежĕнче тата пару, тăву падежĕсенче вĕçĕнчи ***у***, ***ӳ*** сасăсем вырăнне ***ăв***, ***ĕв*** пулать.

106-мĕш хăнăхтару. Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсене пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр.

çыру, чĕнӳ, çыхăну, çĕнтерӳ, ăру, пĕлӳ.

107-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. **Пуху** сăмах çумне, точкăсем вырăнне, кирлĕ падеж аффиксĕсене çырăр.

Пуху.

Паян колхоз пуху... пулчĕ. Пуху... çын нумай пуçтарăнчĕ. Пуху председательне Иванов юлташа суйларĕç. Пуху... çуракине хатĕрленесси çинчен сӳтсе яврĕç. Пуху... тухсан, çынсем кино курма кайрĕç.

16 §. *Ă*, *ĕ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсем.

Пĕрреллĕ хисеп.

Ят	*пулă*	*кĕвĕ*	*хурçă*
К.	*пуллăн*	*кĕввĕн*	*хурçăн*
П.	*пулла*	*кĕвве*	*хурçа*
Т.	*пулă, пулла*	*кĕвĕ, кĕвве*	*хурçă, хурça*
Пĕр.	*пулăпа*	*кĕвĕпе*	*хурçăпа*
В.	*пулăра*	*кĕвĕре*	*хурçăра*
Тух.	*пулăран*	*кĕвĕрен*	*хурçăран*

Нумайлă хисеп.

Ят	*пулăсем*	*кĕвĕсем*	*хурçăсем*
К.	*пулăсенĕн*	*кĕвĕсенĕн*	*хурçăсенĕн*
П.	*пулăсене*	*кĕвĕсене*	*хурçăсене*
Т.	*пулăсем* *пулăсене*	*кĕвĕсем* *кĕвĕсене*	*хурçăсем* *хурçăсене*
Пĕр.	*пулăсемпе*	*кĕвĕсемпе*	*хурçăсемпе*
В.	*пулăсенче*	*кĕвĕсенче*	*хурçăсенче*
Тух.	*пулăсенчен*	*кĕвĕсенчен*	*хурçăсенчен*

Ă, **ĕ** уçă сасăсемпе пĕтекен аффикссăр япала ячĕсен **ă**, **ĕ** умĕнче пĕр хупă сасă анчах тăрать пулсан, çав хупă сасă камăнлăх падежĕнче тата пару, тăву падежĕнче пĕрреллĕ хисепре вăрăмланать; нумайлă хисепре вăрăмланмасть; **ă**, **ĕ** умĕнче икĕ хупă сасă тăрать пулсан, хупă сасăсем пĕрреллĕ хисепре те вăрăмланмаççĕ.

108-мĕш хăнăхтару. Вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсене пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

алă, сăвă, тилĕ, хуралçă, пуртă, пĕкĕ, тупă.

109-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Тулă сăмах çумне кирлĕ падеж аффиксĕсене çырăр. Камăнлăх тата пару, тăву падежĕсенче *л* сасса вăрăмлатса çырăр.

Тулă.

Революциччен пирĕн енче тулă... акманпа пĕрех. Пирĕн енче тулă пулмасть тесе шухăшланă. Колхозсем организациленĕ хыççăн тулă... ытларах та ытларах ака пуçларĕç. Тулă питĕ паха тырă. Тулă... çăнăх та, кĕрпе те пулать.

110-мĕш хăнăхтару. **Кӳлĕ** ятлă статьяна çырса илĕр. **Кӳлĕ** сăмах çумне кирлĕ падеж аффиксĕсене лартса пырăр. Камăнлăх тата пару, тăву падежĕсенче *л* сасса вăрăмлатса çырăр.

Кӳлĕ.

Пирĕн колхоз çĕр чавса пысăк кӳлĕ тунă. Кӳлĕ... тĕрлĕ пулăсем янă. Çуллахи хĕвеллĕ кунсенче кӳлĕ... пулăсем выляни курăнать. Кӳлĕ... тĕпĕ хăйăрлă. Эпир çулла час-часах кӳлĕ... шыва кĕретпĕр. Шăрăх кунсенче кӳлĕ... тухас та килмест. Хĕлле кӳлĕ шăнать. Вара эпир кӳлĕ... пăрĕ çине конькипе ярăнма çӳретпĕр.

111-мĕш хăнăхтару. 110-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр. **Вăрçă** сăмахра *ă* сасă умĕнче икĕ хупă сасă тăрать, çавăнпа вĕсем вăрăмланмаççĕ.

Аслă Отечественнăй вăрçă.

1941-мĕш çулта нимĕç фашисчĕсем пирĕн Тăван çĕршыва вăрçă... килсе тапăнчĕç. Пĕтĕм совет халăхĕ тăшмансене хирĕç Аслă Отечественнăй вăрçă... кар тăчĕ. Çав вăрçă... совет халăхĕн ывăлĕ-хĕрĕсем калама çук пысăк паттăрлăх кăтартрĕç. Аслă Отечественнăй вăрçă... эпир пысăк çĕнтерӳсем туса тухрăмăр. Вăрçă... тăваттăмĕш çулĕ пĕтнĕ çĕре тăшмана тĕппипех пĕтерсе тăкрăмăр.

112-мĕш хăнăхтару. **Пулăçă, кĕтӳçĕ** сăмахсем мĕнле вĕçленнине асăрхăр.

Ят	*пулăçă*	*кĕтӳçĕ*
К.	*пулăçăн*	*кĕтӳçĕн*
П.	*пулăçа*	*кĕтӳçе*
Т.	*пулăçа*	*кĕтӳçе*

Пĕр. *пулăçăпа*	*кĕтӳçĕпе*
В. *пулăçăра*	*кĕтӳçĕре*
Тух. *пулăçăран*	*кĕтӳçĕрен*

Ă, ĕ уçă сасăсемпе пĕтекен **аффикслă** сăмахсенче *ă*, *ĕ* умĕнче пĕр хупă **сасă** çеç тăрать пулсан та, сăмаха вĕçленĕ чухне çав хупă сасă вăрăмланмасть.

17 §. *И* уçă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Ят Мĕн ӳсет?	*пăри*	*тăри*
К. Мĕнĕн?	*пăрин*	*тăрин*
П. Мĕне?	*пăрие*	*тăрие*
Т. Мĕне?	*пăри, пăрие*	*тăри, тăрие*
Пĕр. Мĕнпе?	*пăрипе*	*тăрипе*
В. Мĕнре (ăçта)?	*пăрире*	*тăрире*
Тух. Мĕнрен (ăçтан)?	*пăрирен*	*тăрирен*

И уçă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем камăнлăх падежĕнче ***н*** аффикс йышăнаççĕ, пару, тăву падежĕсенче ***е*** аффикс йышăнаççĕ. Аффикссем пур падежсенче те çемçе пулаççĕ (***и*** сасă çемçе уçă сасă пирки).

113-мĕш хăнăхтару. **Пăри, тăри** сăмахсем мĕнле вĕçленнине пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

Кĕркури, Варвари, çерçи, шăши.

114-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. **Пăши** сăмах тĕрлĕ предложенисенче хăш падежра тăнине каласа парăр.

Пăши.

Вăрманта **пăши** çӳренĕ. **Пăшие** сунарçă курнă. **Пăши** те сунарçа сиснĕ. **Пăшин** урисем çивчĕ. **Пăшие** вĕсем тискер кайăксенчен, этемрен тарса хăтăлма пулăшаççĕ. Сунарçă **пăширен** аякра та мар пулнă. Анчах, сунарçă пăшалне çĕклесе иличчен, **пăши** тапса сикнĕ те куçран çухалнă.

18 §. *Й* сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни.

Ят	*сарай*	*телей*
К.	*сарайăн*	*телейĕн*
П.	*сарая*	*телее*
Т.	*сарай*	*телей*
	сарая	*телее*
Пĕр.	*сарайпа*	*телейпе*
В.	*сарайра*	*телейре*
Тух.	*сарайран*	*телейрен*

Й сасăпа пĕтекен сăмахсем пару, тăву падежĕсенче ***а***, ***е*** (*э*) аффикс йышăнаççĕ, ***й*** саспалли ку падежсенче ***а***, ***е*** (***э***) сасăсемпе пĕрлешет; пĕрлешнĕ сасăсене ***я***, ***е*** саспаллисемпе кăтартаççĕ.

115-мĕш хăнăхтару. **Сарай, телей** япала ячĕсем мĕнле вĕçленнине пăхса, çак япала ячĕсене вĕçлесе тухăр:

какай, сăрнай, вăй, чей, туй, мăй.

116-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. **Уй** сăмах кашни предложенире мĕнле падежра тăнине, унăн ыйтăвне кăтартса парăр.

Колхоз уйĕ.

Уя тухрăм, ай, **уй** куртăм,—
уйăн вĕçĕ-хĕрри те çук.
Уйпа утса эп савăнтăм,
тулли-сĕлли, ай, пулнă чух.
Йăрансăр **уй**, ай, куç тулли
таçта çити, ай, сарăлать.
Уйра ылтăн пек сар тулли
сар тинĕс пек, ай, хумханать.

117-мĕш хăнăхтару. **Вăй** сăмаха тĕрлĕ падежра лартса, предложенисем тăвăр.

Тĕслĕх: *Вăя хурса ĕçле.*

118-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче паллă тунă сăмахсем мĕнле падежра тăнине тата ыйтăвне кăтартса парăр.

1. Эпĕ **хăмаран** шăнкăрч йăви турăм.
2. **Ачасем** уйра **йĕлтĕрпе** ярăнаççĕ.

3. **Лаша колхоза** пысăк усă парать.
4. **Трактор лашаран** темиçе хут вăйлăрах.
5. Сортлă **тырă** пысăк тухăç парать.
6. **Радио** çĕнĕ хыпарсем пĕлтерет.
7. Пирĕн **çĕршывра ĕççынни** телейлĕ пурăнать.

19 §. Япала ячĕсем предложенире подлежащи е кĕçĕн член пулни.

Япала ячĕсем предложенире **подлежащи** е **кĕçĕн член** пулаççĕ.

119-мĕш хăнăхтару. Чертёжсемпе кăтартнă предложенисене пăхса тухăр. Кашни уйрăм предложенире **хĕл** сăмах мĕнле член пулса тăрать? Пирвайхи предложенире мĕнле ыйтупа ыйтăнать? Иккĕмĕш предложенире?

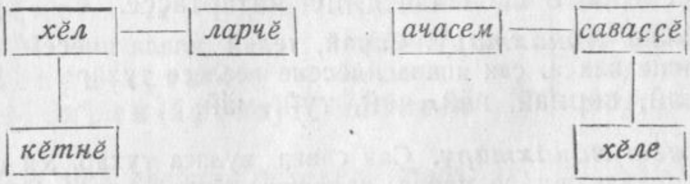

120-мĕш хăнăхтару. а) Çак статьяна вуласа тухăр. **Завод** сăмах кашни предложенире мĕнле улшăннине асăрхăр.

ă) **Завод** сăмах подлежащи пулса тăракан предложенисене çырса илĕр.

Завод.

Пирĕн ял çывăхĕнче **завод** ларать. Вăл **завод** крахмал туса кăларать. **Заводра** ман пичче те ĕçлет. Эпĕ пичче патне **завода** темиçе те кайса курнă. **Заводăн** çурчĕсене электричество çутатать. **Заводăн** машинисем электричествăпа ĕçлеççĕ.

121-мĕш хăнăхтару. Çак статьяран **пахча** сăмах кĕçĕн член пулса тăракан предложенисене çырса илĕр.

Пахча.

Пирĕн колхозăн **пахча** пур. **Пахчан** усси питĕ пысăк. Çуркунне **пахчана** эпир тĕрлĕ çимĕçсем лартатпăр. Пирĕн **пахчара** арбуз та ӳсет. Кĕркунне **пахчаран** колхоз тĕрлĕ çимĕç колхозниксем валли хĕл каçмалăх тата сутмалăх та пухса илет.

122-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак статьяна вуласа тухӑр, **ӗҫ** сӑмах хӑш предложенире подлежащи, хӑш предложенире кӗҫӗн член пулнине кӑтартса парӑр.

Ӗҫ.

Ӗлӗк **ӗҫ** ҫынна тарӑхтарнӑ. Пирӗн **ӗҫпе** ӗлӗк капиталистсемпе помещиксем пуйса пынӑ.

Халь ӗҫҫыннине **ӗҫ** хаваслантарать. **Ӗҫ** пире телейлӗ пурӑнма май парать. **Ӗҫ ҫӗршыва** тӗреклетет. Эпир **ӗҫе** хисеплетпӗр. **Ӗҫпе мухтава** тухатпӑр.

123-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Паллӑ тунӑ паллӑ ячӗсем мӗнле падежра тӑнине тата вӗсем предложенире мӗнле член пулса тӑнине кӑтартса парӑр.

Пирӗн ҫӗршыва коммунистсен **партийӗ** ертсе пырать. **Партире** пирӗн ҫӗршывӑн чи лайӑх ывӑлӗ-хӗрӗсем тӑраҫҫӗ. Чи лайӑх ударниксем, стахановецсем **партие** кӗреҫҫӗ. **Партин** вунсаккӑрмӗш съезчӗ ҫӗнӗ устав йышӑнчӗ. Пирӗн ҫӗршыври мӗнпур ӗҫҫынни **партие** юратса хисеплет.

> Ят падежӗнчи япала ячӗ предложенире **подлежащи** пулать. Ытти падежсенчи (ят мар падежсенчи) япала ячӗ предложенире **кӗҫӗн член** пулать.

124-мӗш хӑнӑхтару. Предложенисене вуласа тухӑр. Паллӑ тунӑ япала ячӗсенчен хӑшӗ ят падежӗнче, хӑшӗ тӑву падежӗнче тараҫҫӗ?

1. Сӗтел ҫинче **кӗнеке** выртать. Эпӗ Петӗре **кӗнеке** патӑм.

2. Ҫырмана **юр** тулнӑ. Эпир нӳхрепе **юр** тултартӑмӑр.

3. Ҫырмара **шыв** юхать. Эпӗ **шыв** ӑсса килтӗм.

> Ят падежӗнче тӑракан япала ячӗпе тӑву падежӗнче тӑракан япала ячӗ час-часах форма енчен пӗр-пӗринпе пӗр пекех пулаҫҫӗ. Вӗсене пӗр-пӗринчен икӗ майпа уйӑрма пулать:
>
> 1. Сӑмах предложенире подлежащи пулать пулсан, вӑл ят падежӗнче тӑрать; ҫав формӑри сӑмахах предложенире кӗҫӗн член пулать пулсан, вӑл тӑву падежӗнче тӑрать.

2. Ят падежĕнчи сăмахăн падеж аффиксĕ пулмасть, тăву падежĕнчи сăмахăн падеж аффиксĕ пулма пултарать. Сăмахран, *Сĕтел çинче кĕнеке выртать* предложенире *кĕнекене* теме май килмест, иккĕмĕш предложенире: *Эпĕ Петĕре кĕнекене патăм* теме те май килет.

125-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Палла тунă япала ячĕсем хăшĕ пару падежĕнче, хăшĕ тăву падежĕнче тăнине кăтартса парăр.

1. Эпĕ **ĕнене** утă патăм. Эпĕ кĕтӳре **ĕнене** куртăм.
2. Эпĕ **сĕтеле** кĕнеке хутăм. Эпĕ **сĕтеле** куçарса лартрăм.
3. Эпĕ **юлташа** кĕнеке патăм. Эпĕ **юлташа** куртăм.

Пару падежĕнче тăракан япала ячĕ час-часах тăву падежĕнче тăракан япала ячĕпе пĕр формăллă пулать. Ун пек чухне вĕсене пĕр-пĕринчен çапла уйăрма пулать: пару падежĕнче тăракан япала ячĕ падеж аффиксĕсĕр пулма пултараймасть, тăву падежĕнче тăракан япала ячĕн падеж аффиксне кăларса пăрахсан та предложенири шухăш улшăнмасть. Сăмахран, *Эпĕ ĕне утă патăм* теме май килмест. *Эпĕ кĕтӳре ĕне куртăм* теме май килет.

Тăву падежĕ курнине, илтнине, мĕн тунине пĕлтерет.

20 §. *Та, те, тан, тен* аффикссене çырасси.

126-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Мĕнле сăмахсенче ***ра, ре, ран, рен*** çырнине, мĕнле сăмахсенче ***та, те, тан, тен*** çырнине асăрхăр.

1. Пирĕн атте **колхозран** лаша илчĕ те **вăрмантан** вутă тиесе килчĕ. Аттепе пĕрле **вăрманта** эпĕ те пултăм.
2. Эпĕ **шкулта** вĕренетĕп. Атте **колхозра** бригадирта ĕçлет. Пирĕн **килтен** виççĕн вĕренеççĕ.
3. Пирĕн **пӳртре** илемлĕ картинăсем пур. **Тĕпелте** патефон ларать. **Кĕтесре** радио репродукторĕ пур.

4. Ман шăллăмăн **букварь** пур. **Букварьте** тĕрлĕ картинăсем нумай. Шăллăм **букварь** вулать. **Букварь-тен** илемлĕ картинăсем ӳкерсе илет.

Л, н, р сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вырăн падежĕнче ***та***, тухху падежĕнче ***тан*** аффикссене йышăнаççĕ. Ытти сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем çак падежсенче ***ра, ран*** аффикссене йышăнаççĕ.

Ль, нь, рь сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вырăн падежĕнче ***те***, тухху падежĕнче ***тен*** аффикс йышăнаççĕ. Камăнлăх, пару падежĕнче çемçетекен паллă *(ь)* тухса ӳкет *(букварĕн, букваре; мăкăнĕн, мăкăне; кукăлĕн, кукăле).*

127-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Точкăсем вырăнне ***ра, ре, ран, рен, та, те, тан, тен*** аффикссенчен кирлине кĕртсе çырăр.

1. Пахча... çимĕç нумай. 2. Кĕлет... тырă нумай. 3. Ачасем шкул... вĕренеççĕ. 4. Колхозниксем вăрман... таврăнаççĕ. 5. Пичче пасар... таврăнчĕ. 6. Çăка вĕрене... çемçерех. 7. Кĕпер... анатарах мăн çурт ларать. 8. Хир... трактор сасси илтĕнчĕ. 9. Пирĕн кил... шкул аякра мар. 10. Пирĕн ял Шупашкар... аллă километртa ларать.

21 §. *Та* тата *те* союзсене çырасси.

128-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр, вĕсенче ***та, те*** аффикссемпе пĕр пек уйрăм пĕчĕк сăмахсем пуррине асăрхăр.

1. Вăрманта йывăç нумай. Вăрман **та**, хир **те** чĕрĕлчĕ.

2. Ялта халь хут пĕлменнисем çукпа пĕрех. Ял **та** хула пекех культурăланса пырать.

3. Эпĕ килте час-часах радио итлетĕп. Кунтан пирĕн кил **те** инçе мар.

4. Кашни пинте вунă çĕр. Ленин пин **те** тăхăрçĕр çирĕм тăваттăмĕш çулта вилнĕ.

Та, те падеж аффиксĕсемпе пĕр пек ***та*** тата ***те*** пур. Вĕсене грамматикăра ***союз*** теççĕ. Вĕсем предложенире сăмахсене çыхăнтараççĕ е икĕ предложение пĕр-пĕринпе çыхăнтараççĕ.

Та, те падеж аффиксĕсене сăмахпа пĕрле çыпăçтарса çыраççĕ, пĕр йышши сăмахсене е предложенисене çыхăнтаракан ***та, те*** союзсене сăмахсенчен уйрăм çыраççĕ.

129-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Скобкăра панă ***та, те***-сене кирлĕ çĕрте сăмахпа пĕрле, кирлĕ çĕрте сăмахран уйрăм çырăр.

Çуркунне çывхарать. Çĕр (те) кĕскелчĕ, хĕвел (те) ăшшине ытларах пара пуçларĕ. Ял (та) хĕрсе çуракине хатĕрленеççĕ. Колхозра (та), совхозра (та) ака хатĕрĕсене хатĕрлеççĕ. Акă часах юр (та) хускалĕ. Вăрман (та) кайăксен юрри янăра пуçлĕ. Хир (те) тракторсем кĕрлеме тапратĕç. Эпир (те) йĕлтĕрсене, конькисене пуçтарса хурăпăр.

130-мĕш хăнăхтару. 129-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр.

1. Кашни ял (та) тенĕ пекех халĕ клуб е вуламалли çурт пур. 2. Ял (та) та, хулара (та) пысăк стройка пырать. 3. Совет Союзĕнчи пур халăх (та) пĕр тан праваллă. 4. Хир (те) халь сухапуç тĕсне (те) кураймăн. 5. Атăл (та) пулă нумай. 6. Шкул çулне çитнисем пур (те) шкул (та) вĕренеççĕ. 7. Çуркунне хир (те), вăрман (та), улăх (та) чĕрĕлеççĕ. 8. Аякра-аякра, пит çӳл (те) аэроплан вĕçет.

22 §. Хăшпĕр хупă сасăсем пĕрпекленни.

131-мĕш хăнăхтару. Статьяна вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсене каланипе çырни хушшинчи уйрăмлăха асăрхăр.

Экскурси.

— **Юлташсем!** Паян вăрмана экскурсие **каятпăр,**— терĕ пире учитель. Вăрманти **йывăççен,** чĕрчунсен хĕллехи пурнăçне сăнама экскурсие кайрăмăр.

Вăрманпа **пыратпăр**, шакăлтатса **каласатпăр**. **Йывăççем** çулçисене пĕтĕмпех тăкнă. **Йывăççен** турачĕсене пас тытнă. **Чăрăшсем**, хырсем йĕпписене тăкман, ытти **йывăççем** хушшинче вĕсем сип-симĕссĕн курăнса лараççĕ. Акă пĕр йывăç çинчен пас тăкăнма пуçларĕ. „Кунта пакша йăви пулмалла“,—терĕ учитель. Йывăç çинелле тинкерсе **пăхатпăр**. Часах пакшине те куртăмăр. Вăл пире йăви патĕнчен аяккалла илĕртсе **каясшăн**, йывăç çинчен йывăç çине сиксе пирĕнтен тарать.

Хăшпĕр хупă сасăсем, юнашар тăрсан, пĕрпекленеççĕ. ***С*** сасă ***ш*** сасăпа юнашар тăнă чухне ***ш*** сасă пек илтĕнет, ***ç*** сасăпа юнашар тăнă чухне ***ç*** сасă пек илтĕнет. ***Т*** сасă ***п*** сасă умĕнче тăнă чухне ***п*** сасă пек илтĕнет, ***ч*** сасă умĕнче тăнă чухне ***ч*** сасă пек илтĕнет.

Çапла, *юлташсем* вырăнне *юлташшем*, *каясшăн* вырăнне *каяшшăн*, *йывăççем* вырăнне *йывăççем*, *пыратпăр* вырăнне *пыраппăр*, *каятчĕ* вырăнне *каяччĕ* илтĕнет. Анчах çырассине, сăмах пулăвне пăхса, *юлташсем*, *каясшăн*, *йывăççем*, *пыратпăр*, *каятчĕ* тесе çырмалла.

132-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене каланипе вĕсене çырни хушшинче мĕнле уйрăмлăх пуррине кăтартса парăр:

тантăшсем, пĕлĕшсем, хурăнташсем, карăшсем;
каясшăн, килесшĕн, çырасшăн, пĕлесшĕн, ӳсесшĕн;
вĕренесшĕн, ăмăртасшăн, палăртасшăн, пырасшăн;
чĕкеççем, çимĕççем, каврăççем, куççем;
вулатпăр, çыратпăр, шутлатпăр, вĕренетпĕр, ĕçлетпĕр, ăмăртатпăр;
пыратчĕ, юрлатчĕ, кулатчĕ, ĕçлетчĕ, тĕлĕнтеретчĕ.

133-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсем мĕнле илтĕннине тата вĕсене мĕнле çырмаллине астăвăр.

Калаççĕ:	Çыраççĕ:	Калаççĕ:	Çыраççĕ:
юлташшем	юлташсем	чăрăшшем	чăрăшсем
пĕлĕшшем	пĕлĕшсем	карăшшем	карăшсем
хурăнташшем	хурăнташсем	акăшшем	акăшсем
тантăшшем	тантăшсем	вулашшăн	вуласшăн

Калаççĕ:	Çыраççĕ:	Калаççĕ:	Çыраççĕ:
çырашшăн	çырасшăн	каççем	каçсем
пĕлешшĕн	пĕлесшĕн	пиççе	пиçсе
вĕренешшĕн	вĕренесшĕн	куççа	куçса
ӳсешшĕн	ӳсесшĕн	çыпăçça	çыпăçса
ăмăрташшăн	ăмăртасшăн	каççерен	каçсерен
уташшăн	утасшăн	çыраппăр	çыратпăр
чупашшăн	чупасшăн	калаçаппăр	калаçатпăр
чухлашшăн	чухласшăн	каçаппăр	каçатпăр
курашшăн	курасшăн	хĕпĕртеппĕр	хĕпĕртетпĕр
каяшшăн	каясшăн	килеппĕр	килетпĕр
килешшĕн	килесшĕн	чĕнеппĕр	чĕнетпĕр
пырашшăн	пырасшăн	çӳреппĕр	çӳретпĕр
илешшĕн	илесшĕн	хаваспанаппăр	хаваспанатпăр
пуççем	пуçсем	вулаччĕ	вулатчĕ
çăлкуççем	çăлкуçсем	çыраччĕ	çыратчĕ
чĕкеççем	чĕкеçсем	вĕренеччĕ	вĕренетчĕ
куççем	куçсем	çӳреччĕ	çӳретчĕ
хăлаççем	хăлаçсем	ĕçлеччĕ	ĕçлетчĕ

23 §. Паллă ячĕсем.

134-мĕш хăнăхтару. Çакăнта ӳкернĕ япаласем мĕнлине пĕлтерекен сăмахсене тупăр.

Тĕслĕх: *Кăвак лаша, ула . . .*

. . . лаша.

. . . ĕне.

. . . мулкач.

. . . кашкăр.

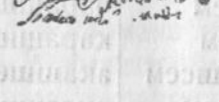

. . . тилĕ.

. . . упа.

135-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Сăвăра япала мĕнлине пĕлтерекен сăмахсене япала ячĕсемпе пĕрле çырса илĕр.

Шартлама хĕл иртсе кайрĕ.
Çитрĕ ырă çуркунне.
Чĕвĕлти чĕкеç янратрĕ
хăйĕн савăк юррине.
Тăрă шыв юхать васкавлăн
ешĕл улăхваррипе.
Аслă хир кĕрлет янравлăн
хурçă трактор сассипе.

136-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсем япалан мĕнле паллисене пĕлтернине каласа парăр.

1. **Хĕрӳ** хĕвел тухрĕ. 2. **Ялти** çынсем вăранчĕç. 3. **Çуркуннехи** çанталăк илемĕпе савăнтарать. 4. **Вăрманти** кайăксем **илемлĕ** юррисене шăрантараççĕ. **Çырмари** шыв шăнкăртатса юхать. **Аслă** хирте **ирхи** ĕç вĕрет.

Япала мĕнлине пĕлтерекен сăмахсене **паллă ячĕсем** теççĕ.

Паллă ячĕсем япала мĕнлине, ăçтине, хăçанхине пĕлтереççĕ. Вĕсен ыйтăвĕсем: ***мĕнле? ăçти? хăçанхи? (илемлĕ*** *юрă*, ***вăрманти*** *кайăк*, ***ирхи*** *ĕç).*

137-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Паллă ячĕсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Кашни паллă ячĕ çине унăн ыйтăвне лартăр.

Çуркуннехи вăрман.

Çуркуннехи вăрман хĕллехи вăрман пек мар. Йывăççем симĕс, ачаш çулçăсем кăлараççĕ. Йывăççен айĕнче илемлĕ чечексем çурăлаççĕ. Савăнăçлă кайăксен хаваслă юрри кăмăла çĕклентерет. Уçă сывлăш кăкăра уçать. Мĕнпур чĕрчун хĕллехи ыйхăран вăраннă. Пурте ырă çуркуннене саваççĕ.

138-мĕш хăнăхтару. Çак статьяра паллă тунă япала ячĕсене вĕсен умĕнче тăракан, вĕсем мĕнлине пĕлтерекен паллă ячĕсемпе пĕрле çырса илĕр.

Асăрхăр: япала ячĕ улшăннă май паллă ячĕ улшăнать-и?

Анлă Атăл.

Темиҫе пин километр юхса выртать анлă **Атăл. Анлă Атăлăн** сылтăм ҫыранĕ ҫӳлĕ, сулахай ҫыранĕ лутра. **Анлă Атăлтан** пысăкрах шыв Европăра урăх ҫук. **Анлă Атăлта** темĕн чухлĕ пулă пур. **Анлă Атăл** тăрăх темĕн чухлĕ пăрахут, баржăсем, кимĕсем ҫӳреҫҫĕ, тавар турттараҫҫĕ. Анлă **Атăлăн** ҫыранĕсем хĕррипе улăхсем сарăлса выртаҫҫĕ.

Паллă ячĕ япала ячĕпе пĕрле тăрать. Паллă ячĕ **падежсем тăрăх улшăнмасть** (вĕҫленмест).

139-мĕш хăнăхтару. Ҫакăнти япала ячĕсене кăтартнă паллă ячĕсемпе пĕрле илсе вĕҫлесе тухăр. Паллă ячĕсем падежсем тăрăх улшăннипе улшăнманнине асăрхăр.

Ят. Аслă хир	Ирхи сывлăм.
К.	....
П.	....

140-мĕш хăнăхтару. Ҫак тĕслĕхсене пăхса тухăр. Япала ячĕн хисепĕ улшăнна май ун ҫумĕнчи паллă ячĕ улшăнать-и?

Сарă кайăк.	Сарă кайăксем.
Ешĕл калча.	Ешĕл калчасем.
Кăтра хурăн.	Кăтра хурăнсем.
Тутлă улма.	Тутлă улмасем.
Хĕрлĕ чечек.	Хĕрлĕ чечексем.
Тарăн ҫырма.	Тарăн ҫырмасем.
Хирти тырă.	Хирти тырăсем.
Хĕллехи ҫул.	Хĕллехи ҫулсем.

141-мĕш хăнăхтару. Ҫак пĕрреллĕ хисепре тăракан сăмахсене нумайлă хисепе куҫарăр.

Т ĕ с л ĕ х: *Ҫурхи ҫилсем.*

Ҫурхи ҫил.	Йăрансăр хир.
Ҫуллахи кун.	Ҫĕнĕ ҫурт.
Лапсăркка хурăн.	Тĕрĕс сехет.
Шурă чечек.	Уяр кун.
Хура вăрман.	Атăлти сулă.
Ватă йăмра.	Улăхри хăмăш.
Пысăк кӳлĕ.	Ҫырмари хăва.
Ҫирĕп юман.	Ҫамрăк чăрăш.

Тутлă çырла.	Вăрăм вĕрен.
Яка йĕлтĕр.	Аслă урам.

Паллă ячĕсем хисепсем тăрăх та улшăнмаççĕ: *çĕнĕ* пӳрт, *çĕнĕ* пӳртсем.

142-мĕш хăнăхтару. Точкăсем вырăнне кирлĕ паллă ячĕсене лартса, çырса илĕр.

Çуркунне.

Килчĕ ... çуркунне,
килчĕ, ячĕ ăшăтса.
Хĕвел савать тĕнчене,
хĕл ыйхинчен вăратса.
... вăрман чĕрĕлет,
... тумтир тăхăнать.
çеçенхир те ешерет,
илемĕпе мухтанать.

... чечексен
... шăрши сарăлать.
Пур çĕрте те кайăксен
... юрри янăрать.
Çӳлте, пĕлĕт айĕнче,
тăри юрри илтĕнет.
... курăк çийĕнче
путек сурăх сиккелет.

Кирлĕ паллă ячĕсем: *хура, ырă, тĕрлĕ-тĕрлĕ, лайăх, çемçе, çеçен, ырă, ешĕл.*

143-мĕш хăнăхтару. 142-мĕш хăнăхтарури пекех тăвăр.

Çырма.

Çырма юхать кĕрлесе
... ялăн çумĕпе.
Хĕвел, тĕрĕ тĕрлесе,
вылять унăн шывĕпе.

... шывăн ăшĕнче
... пĕлĕт явăнать.
... йăмра, тайăлса,
тĕсне пăхса савăнать.

Кирлĕ паллă ячĕсем: *кăвак, ватă, тăрă, аслă.*

144-мĕш хăнăхтару. Çак япала ячĕсем çумне май килекен паллă ячĕсене тупăр. Тупнă паллă ячĕсене япала ячĕсемпе пĕрле çырса хурăр.

Çăлтăр. Çил. Çул. Кăвар. Лаша. Шăнкăрч. Автан. Кашкăр. Мулкач. Упа. Курак. Кăвакарчăн. Комбайн. Автомобиль. Трактор. Плуг. Сӳре. Сенĕк.

145-мĕш хăнăхтару. Çак сăмахсене кĕртсе, предложенисем тăвăр.

Кăвак пĕлĕт. Вăрманти кайăк. Вайлă çумăр. Аслă тинĕс. Такăр çул. Шыври пулă. Çурхи ĕç. Ирхи апат. Паянхи хаçат. Юлашки хыпарсем.

Тĕслĕх: *Кăвак пĕлĕтре тăри юрă шăрантарать.*

146-мĕш хăнăхтару. Çакăнта кăтартнă тĕслĕхсене пăхса, хăвăр пĕрпекрех пĕлтерĕшлĕ паллă ячĕсем тупăр.

1. Вăйлă, паттăр, хастар, çирĕп.
2. Хăюллă, харсăр, парăнусăр.
3. Илемлĕ, ...
4. Хаваслă, ...
5. Тирпейлĕ, ...
6. Шанчăклă, ...
7. Яштака, ...
8. Лайăх, ...

147-мĕш хăнăхтару. Çакăнта кăтартнă паллă ячĕсене хирĕç пĕлтерĕшлĕ паллă ячĕсем тупса çырăр.

Тĕслĕх: *Вĕри шыв—сивĕ шыв.*

Вĕри шыв.	Çамрăк лаша.	Тӳрĕ çул.
Вăйлă çил.	Пысăк ĕне.	Анлă улăх.
Уяр кун.	Çăмлă сурăх.	Çĕнĕ пӳрт.
Ăшă çанталăк.	Ăратлă сысна.	Çывăхри ял.
Тарăн кӳлĕ.	Пĕчĕк путек.	Тăрă шыв.
Ансăр урам.	Пысăк пахча.	Шывлă çырма.

24 §. Паллă ячĕсем предложенире кĕçĕн член пулни.

Хаяр хĕл çитрĕ. Вăйлă сивĕсем тапранчĕç. Шурă юр çăвать. Пăрлă йывăççем шавламасăр лараççĕ.

Паллă ячĕсем предложенире **кĕçĕн членсем** пулаççĕ; вĕсем япала ячĕсемпе çыхăнса тăраççĕ, япала ячĕсене ăнлантарса параççĕ.

148-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр. Паллă ячĕсем мĕнле япала ячĕсемпе çыхăнса тănине кăтартăр. Паллă ячĕсен ыйтăвĕсене каласа парăр.

1. **Пĕчĕк** ачасем урамра выляççĕ. **Пысăкрах** ачасем шкула кайнă.

2. **Тарăн** кӳлĕ йăлтăртатса выртать. **Çивчĕ** пулăсем кӳлĕре выляççĕ. **Çамрăк** ачасем пулă тытаççĕ.

3. **Анлă** Атăл пăрпа витĕннĕ. **Шурă** пăрахутсем затонра тăраççĕ.

149-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенче подлежащине, сказуемӑйне, кӗҫӗн членсене кӑтартса парӑр. Аялтан туртнӑ паллӑ ячӗсем мӗнле япала ячӗсемпе ҫыхӑнса тӑнине калаҫа парӑр.

Кӗрхи ҫумӑр вӑрӑма пырать.
Хирти ӗҫсем пӗтнӗ.
Анкартинче **мӑнтӑр** капансем лараҫҫӗ.
Ирхи хӗвел кантӑкран пӑхать.
Симӗс калча ешерсе ҫитӗнет.

Кашни япала ячӗ умӗнче ӑна ӑнлантарса паракан паллӑ ячӗсем темиҫе те пулма пултараҫҫӗ.

150-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни япала ячӗ ҫумне пӗрер паллӑ ячӗ тупса ҫырса хурӑр.

Хӗл, ҫул, йывӑҫсем, юр, ҫанталӑк.

151-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта панӑ кашни япала ячӗ ҫумне май килекен паллӑ ячӗсене пурне те ҫырса хурӑр.

Лётчик, тракторист, тимӗрҫӗ, пионер.

Тӗслӗх: *Маттур, хӑюллӑ... лётчик.*

25 §. *-Лӑ, -лӗ* аффикссем хушӑнса пулнӑ паллӑ ячӗсене ҫырасси.

152-мӗш хӑнӑхтару. Сулахай енчи паллӑ тунӑ сӑмахсене ҫырнине сылтӑм енчи паллӑ тунӑ сӑмахсене ҫырнипе танлаштарӑр.

Анлӑ кӳлӗ	***Пулӑллӑ*** кӳлӗ
Ҫӑмлӑ сурӑх	***Мӑйракаллӑ*** сурӑх
Пӗлӗтлӗ кун	***Тӗтреллӗ*** кун
Ӑслӑ пионер	***Пултаруллӑ*** пионер
Тирпейлӗ ҫурт	***Йӗркеллӗ*** ҫурт
Хастарлӑ ҫын	***Хӑюллӑ*** ҫын
Илемлӗ йывӑҫ	***Ҫулҫӑллӑ*** йывӑҫ
Хаваслӑ ӗҫ	***Ӑмӑртуллӑ*** ӗҫ

-Лӑ, ***-лӗ*** аффикс хушӑннипе пулнӑ паллӑ ячӗсенче сӑмах тӗпӗ уҫӑ сасӑпа пӗтет пулсан, ***-ллӑ*** е ***-ллӗ*** ҫырмалла.

153-мӗш хӑнӑхтару. **Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Точкӑсем вырӑнне *-лӑ, -лӗ, -ллӑ, -ллӗ* аффикссенчен пӗр аффиксне, кирлине, кӗртсе ҫырӑр.**

Пирӗн социализм... ҫӗршывра хӗрӳ ӗҫ пырать. Пирӗн савӑнӑҫ..., телей... пурнӑҫа пӗтересшӗн тӑрӑшакан тӑшмана хирӗҫ пӗтӗм ҫӗршыв тӑчӗ. Ҫашни заводра, колхозра ӑнлану... дисциплина ҫирӗпленсе пырать. Пирӗн хӑват..., хастар..., ҫӗнтерӳ... Совет Ҫарӗ фашистла ҫынҫиенсене ҫапса ҫӗмӗрчӗ.

154-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвва ҫырса илӗр. Точкӑсем вырӑнне ***-лӑ, -лӗ, -ллӑ, -ллӗ*** аффикссенчен пӗрне, кирлине, кӗртсе ҫырӑр.

Ем-ешӗл ҫеҫ вӑрман,
чечек... улӑх.
Шӑпчӑк юрри янӑрать
кунта хӑюллӑн.
Ман ҫамрӑклӑх ҫав улӑх пек
чечек...,
ман ҫамрӑклӑх ҫав юрӑ пек
хӑю....

26 §. Сӑпатлӑ местоименисем.

155-мӗш хӑнӑхтару. Сулахай енчипе сылтӑм енчи предложенисене танлаштарса пӑхӑр. Вӗсен хушшинче мӗнле уйрӑмлӑх пур? Сылтӑм енче *Верук, Верука, ачасем* тени вырӑнне мӗнле сӑмахсем тӑраҫҫӗ.

1. Пӗчӗк **Верук** урампа пынӑ.	Пӗчӗк **Верук** урампа пынӑ.
2. Сасартӑк **Верука** йытӑ хӑвалама пуҫланӑ.	Сасартӑк **ӑна** йытӑ хӑвалама пуҫланӑ.
3. **Верук** йытӑран тарма тытӑннӑ.	**Вӑл** йытӑран тарма тытӑннӑ.
4. **Верук** йытӑран тарнине ачасем курнӑ.	**Вӑл** йытӑран тарнине ачасем курнӑ.
Ачасем йытта хӑваласа янӑ.	**Вӗсем** йытта хӑваласа янӑ.

Предложенире ялала ячĕсем вырăнне ***эпĕ, эсĕ, вăл, эпир, эсир, вĕсем*** йышши сăмахсем (ят вырăнне калакан сăмахсем) пулма пултараççĕ. Вĕсене **местоименисем** теççĕ.

Эпĕ, *эпир*—1-мĕш сăпат местоименийĕсем.
Эсĕ, *эсир*—2-мĕш сăпат местоименийĕсем.
Вăл, *вĕсем*—3-мĕш сăпат местоименийĕсем.

1-мĕш сăпат—кам калаçаканни.
2-мĕш сăпат—кама калатпăр, çавă.
3-мĕш сăпат - кам е мĕн çинчен калатпăр, çавă.

156-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене çырса илĕр. Местоименисене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

1. Эпĕ Павăлтан аслăрах. 2. Эпĕ вунă çулта, вăл саккăрта анчах.

2. Атте вăрмантан таврăнчĕ. Вăл мана: „Эсĕ лашана колхоза илсе кайса пар-ха",—терĕ.

3. Эпир виççĕн, эсир иккĕн: пурĕ пĕрле пиллĕкĕн.

4. Павăл килте çук, вăл кинона кайнă.

27 §. Сăпатлă местоименисем вĕçленни.

Пĕрреллĕ хисеп.

Ят Кам пионер?	*эпĕ*	*эсĕ*	*вăл*
К. **Камăн** галстук пур?	***манăн***	***санăн***	***унăн***
П. **Кама** значок кирлĕ?	***мана***	***сана***	***ăна***
Т. Вожатăй **кама** чĕнчĕ?	***мана***	***сана***	***ăна***
Пĕр. **Кампа** лагере каятпăр?	***манпа***	***санпа***	***унпа***
В. Ялав **камра**?	***манра***	***санра***	***унра***
Тух. **Камран** кĕнеке илнĕ?	***манран***	***санран***	***унран***

Нумайлă хисеп.

Ят *эпир*	*эсир*	*вĕсем*
К. ***пирĕн***	*сирĕн*	***вĕсен, вĕсенĕн***
П. ***пире***	*сире*	***вĕсене***
Т. ***пире***	*сире*	***вĕсене***
Пĕр. ***пирĕнпе***	*сирĕнпе*	***вĕсемпе***
В. ***пирĕнте***	*сирĕнте*	***вĕсенче***
Тух. ***пирĕнтен***	*сирĕнтен*	***вĕсенчен***

Сăпатлă местоименисем, падежсем тăрăх улшăннă чухне, япала ячĕсем йышăнакан аффикссенех йышăнаççĕ.

Виççĕмĕш сăпатăн пĕрреллĕ хисепри парупа тăву падежĕсенче *уна* вырăнне *ăна* çыраççĕ.

157-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Сăпатлă местоименисене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Сăпатлă местоименисен вĕçленĕвĕн тĕслĕхĕсене пăхса, сăвăри местоименисем кашни мĕнле падежра тăнине кăтартса парăр.

Партизанка.

— Эсĕ-и çав тĕртсе çунтартăн
пирĕн витене ĕнер?
— Эпĕ!—тет хĕр лăпкăн хирĕç.
Нимĕçсем пĕрне-пĕри
тĕлĕнсе кăшт пăхса илчĕç...
— Пултаратăн!—тет штабри.—
... А миçемĕш çын эсĕ
партизан отрядĕнчен?
Ыттисем ăçта ĕçлеççĕ,
тĕп йăви ăçта вĕсен?
— Каламастăп!..—терĕ хыттăн,
касса татрĕ çамрăк хĕр.

Хусанкай („Таня" поэмăран.)

158-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче местоименисем мĕнле хисеприне, мĕнле сăпатрине каласа парăр.

1. Манăн пичче тракторист. Вăл питĕ тĕплĕ ĕçлет. Унпа ĕçлекенсем ăна питĕ мухтаççĕ. Вĕсем унран ударлă ĕçлеме вĕренеççĕ.

2. Манăн аппа колхозра ĕнесем пăхать. Вăл ударница. Унăн ятне хĕрлĕ хăма çине çырнă.

159-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи местоименисен хисепне, сăпатне, падежне кăтартса парăр.

1. **Пирĕн** килте радио пур, **сирĕн** пур-и?

2. **Эсĕ ман** пата пыр-ха, **санпа** пĕрле урока хатĕрленме çăмăл.

3. **Эпĕ сире** вулама кĕнеке панăччĕ, **эсир** ăна илсе килтĕр-и?

4. **Эсир** хăяр вăррисене шăтарса пăхман, **вĕсене** акиччен шăтарса пăхас пулать.

160-мĕш хăнăхтару. а) ***Эпĕ, эсĕ, вăл*** местоимениcене кĕртсе, предложенисем тăвăр. ă) ***Эпир, эсир, вĕсем*** местоимениcене кĕртсе, предложенисем тăвăр.

161-мĕш хăнăхтару. Точкăсем вырăнне ***вăл*** местоимение кирлĕ падежра лартса çырăр.

Ясли.

Анна аппа заводра ĕçлет. Завода ... 8 сехетре каять. ... пĕчĕк хĕрача пур. Кашни ир, ĕçе кайнă чухне, Анна аппа хăйпе пĕрле хĕрне илет те ... яслине кĕртсе хăварать. Яслире ... пăхаççĕ, апат çитереççĕ. Ĕçрен тухсан, Анна аппа, яслине кĕрсе, хĕрне илсе тухать те ... пĕрле килне таврăнать.

162-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчи местоимениcене пĕрремĕш сăпатран иккĕмĕш сăпата куçарса, предложенисем тăвăр.

Тĕслĕх: *Эпĕ вунă çулта. Эсĕ...*

Эпĕ вунă çулта. Эпĕ çичĕ çул тултарсан, мана шкула ячĕç. Çав шкула манпа пĕрле 39 ача вĕренме кĕчĕ. Эпĕ ун чухне вулама, çырма пĕлместĕмччĕ. Халь ĕнтĕ эпĕ вулама та, çырма та, шутлама та пĕлетĕп. Çутçанталăк çинчен те аван пĕлетĕп. Эпĕ лайăх вĕренетĕп. Мана шкулта отличник теççĕ. Манăн йăмăк пур. Вăл та лайăх вĕренет.

28 §. Сăпатлă местоимениcен предложенири вырăнĕ.

Эпĕ виççĕмĕш класра вĕренетĕп.
Çуркунне эпĕ тăваттăмĕш класа куçатăп.
Тепĕр çултан ***эпĕ*** *пуçламăш шкултан вĕренсе тухатăп.*
Мана *атте календарь илсе пачĕ.*

Сăпатлă местоимени предложенире е **подлежащи е кĕçĕн член пулать.**

163-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Предложенире подлежащи пулса тăракан местоименисене кăтартса парăр.

Эпир шăллăмпа пĕрле шыв хĕррине кайрăмăр. Эпĕ вăлтапа кĕсменсем илтĕм, вăл кимĕ патне чупрĕ. Вăл кимме салтса илчĕ. Эпĕ ăна вăлтапа кĕсменсене патăм. Вăл вĕсене кимĕ çине хучĕ те мана алă пачĕ. Эпĕ кимĕ ăшне сикрĕм те, эпир ишсе кайрăмăр.

164-мĕш хăнăхтару. Предложенисене çырса илĕр. Подлежащи пулса тăракан местоименисене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

1. Эпир сочинени çыртăмăр. 2. Атте мана çĕнĕ коньки илсе пачĕ. 3. Çулла эпĕ Шупашкара каятăп. 4. Манпа пĕрле йăмăк та пырать. 5. Эпир тăван çĕршыва юрататпăр. Унтан пахи пирĕншĕн нимĕн те çук.

Вĕреннине аса илмелли ыйтусем.

1. Местоименисем тесе мĕнле сăмахсене калаççĕ?
2. Местоименисем мĕнле улшăнаççĕ?
3. Местоимени предложенире мĕнле член пулать?

29 §. Глаголсем.

165-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Паллă тунă сăмахсене çырса илĕр.

Çурхи юрă.

Кайăксем çунат çапса **юрлаççĕ**,
сывлăмпала сассисене **уçаççĕ**
Ту хыçĕнчен çурхи хĕвел **тухать.**
Çĕршывăмăр хастарлăхпа **тулать.**

Улмуççисем кĕрнеклĕн **хумханаççĕ.**
Чечекĕсем çеçкисене **сараççĕ.**
Çĕре **сырса илет** им-пыл шăрши,
хаваслăн та тулли **сывлать** çĕршыв.

Тўпе урлă самолётсем **каçаççĕ**,
çўл тўпене шăп çурмаран **касаççĕ.**

Вĕсем çинче ылтăн хĕвел **кулать.**
Çĕршывăмăр хастарлăхпа **тулать.**

Çак сăвăра паллă тунă сăмахсем япала мĕн тунине пĕлтереççĕ.

Япала мĕн тунине е выртнине-тăнине пĕлтерекен сăмаха **глагол** теççĕ.

Юрлаççĕ, хумханаççĕ, сывлать, кулать сăмахсем—**глаголсем.**

166-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва çырса илĕр. Глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Мотор пекех тапать чĕрем,
хавасланать çак ирĕкшĕн.
Пирĕншĕн ешерет çерем.
Çут шыв та юхать пирĕншĕн.

Йĕри-тавра пăхатăп эп—
чечекленет çĕршывăмăр.
Хавас юрра юрлатăп эп.
Сывă пултăр çулпуçăмăр!

167-мĕш хăнăхтару. Калава вуласа тухăр. Ăна çырса илĕр. Глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Çил-тăман.

Мана службăна янă вырăналла çитсе пыратпăр. Таврара пушхирсем сарăлса выртаççĕ. Пĕтĕм тавра шурă юрпа витĕннĕ. Хресченсен çуни йĕрĕ тăрăх кӳме кăштăртатса шăвать.

Таçта аякра пĕр шурă пĕлĕт татăкĕ курăнать. Малтан эпĕ ăна пĕр-пĕр пĕччен сăрт е тĕмеске пулĕ терĕм. Ямшăк мана ку пĕлĕт çил-тăман тухасса палăртни çинчен пĕлтерчĕ.

Ямшăк чуптарма пуçларĕ. Учĕсем маттуррăн юртаççĕ. Çил вăйланчĕ. Вĕтĕ юр вĕтĕртетме тытăнчĕ. Унтан сасартăк çерçи пуçĕ пек чăмаккасем лаплатма пуçларĕç. Çилĕ улать. Тăман çавăрттарса тухрĕ. Нимĕн те курăнмасть. (А. С. Пушкин).

30 §. Глаголсем сăпатланни.

168-мĕш хăнăхтару. Статьяна çырса илĕр. Точкăсем вырăнне кирлĕ сăмахсем хушăр.

Красноармеец, тракторист тата тимĕрçĕ.

(Кам мĕнле калать.)

Красноармеец трактториста калать: „Эпĕ ССР Союзне..., эсĕ тракторпа..., вăл (тимĕрçĕ) тимĕр...",—тет.

Тимĕрçĕ красноармееца калать: „Эпĕ тимĕр..., эсĕ Совет Союзне..., вăл (тракторист) тракторпа...",—тет.

Тракторист тимĕрçе калать: „Эпĕ тракторпа..., эсĕ тимĕр..., вăл (красноармеец) Совет Союзне...",—тет.

Кирлĕ сăмахсем:

сыхлатăп	*шаккатăп*	*ĕçлетĕп*
сыхлатăн	*шаккатăн*	*ĕçлетĕн*
сыхлать	*шаккать*	*ĕçлет*

169-мĕш хăнăхтару. 168-мĕш хăнăхтарăва тепĕр хут çырса илĕр: ***эпĕ, эсĕ, вăл*** местоименисене нумайлă хисепре лартса, точкăсем вырăнне çак глаголсене кĕртсе пырăр.

сыхлатпăр	*шаккатпăр*	*ĕçлетпĕр*
сыхлатăр	*шаккатăр*	*ĕçлетĕр*
сыхлаççĕ	*шаккаççĕ*	*ĕçлеççĕ*

Глаголсем пĕрремĕш, иккĕмĕш тата виççĕмĕш сăпатсем тăрăх улшăнса пыраççĕ.

Глагол сăпат тăрăх улшăннине **сăпатланни** теççĕ.

31 §. Глаголăн вăхăчĕсем.

Эпĕ çыру *çыратăп.*	Эпĕ ***вĕренетĕп.***
Эпĕ çыру *çыртăм.*	Эпĕ ***вĕрентĕм.***
Эпĕ çыру *çырăп.*	Эпĕ ***вĕренĕп.***
Эпĕ кĕнеке ***вулатăп.***	Эпĕ шкула ***çӳретĕп.***
Эпĕ кĕнеке ***вуларăм.***	Эпĕ шкула ***çӳрерĕм.***
Эпĕ кĕнеке ***вулăп.***	Эпĕ шкула ***çӳрĕп.***

Глаголсем **хальхи** вӑхӑта, **иртнӗ** вӑхӑта, **пулас** хӑхӑта пӗлтерме пултараҫҫӗ.

Хальхи вӑхӑтри глагол ӗҫ халь, калаҫнӑ вӑвӑтра, пулнине пӗлтерет: *ҫыратӑп*, *вулатӑп*, *вӗренетӗп*, *ӗҫлетӗп*.

Иртнӗ вӑхӑтри глагол пулса иртнӗ ӗҫе пӗлтерет: *ҫыртӑм*, *ҫырнӑ*, *вуларӑм*, *вуланӑ*, *вӗрентӗм*, *вӗреннӗ*.

Пулас вӑхӑтри глагол ӗҫ калаҫнӑ вӑхӑтран кайран пуласса пӗлтерет: *ҫырӑп*, *вулӑп*, *вӗренӗп*, *ҫӳрӗп*.

170-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак глаголсене хальхи вӑхӑтра лартса ҫырӑр.

Тӗслӗх: *Канатӑп. Ӗмӗтленетӗп.*

Кан ... Выля ... Пыр ... Ҫӗкле ... Кӗр ... Йӗркеле ... Ӗмӗтлен ... Шутла ...

171-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак глаголсене иртнӗ вӑхӑтра лартса ҫырӑр.

Тӗслӗх: *Ӗҫлерӗм (ӗҫленӗ). Вӑйлантӑм (вӑйланна).*

Ӗҫле ... Вӗрен ... Сыхла ... Юрла ... Кала ... Кур ... Кул ... Савӑн ... Хаваслан ... Вӑйлан ...

172-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак глаголсене пулас вӑхӑтра лартса ҫырӑр.

Тӗслӗх: *Ҫитӗнӗп. Пуҫтарӑп.*

Ҫитӗн ... Ӳс ... Ҫыр ... Хастарлан ... Кӳл ... Чуптар ... Тӑвар ... Турттар ... Ҫут ... Ҫур ... Виҫ ...

173-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенчи иртнӗ вӑхӑтри глаголсене хальхи вӑхӑта куҫарӑр.

Тӗслӗх: *Ванюк шкулта вӗренет.*

Ванюк шкулта вӗреннӗ. Вӑл пур предметсемпе те лайӑх вӗреннӗ. Ванюк уроксене йӗркеллӗ хатӗрленсе пынӑ. Учитель ыйтсан, вӑл яланах тӗрӗс ответ панӑ. Ванюк хӑйӗн юлташӗсене те вӗренӳре пулӑшса пынӑ.

174-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвӑри хальхи вӑхӑтри глаголсене пулас вӑхӑта куҫарса парӑр.

Тӗслӗх: *Шавлӗ, кашлӗ сӗм вӑрман, вӗҫӗ-хӗрри курӑнмӗ.*

Вӑрманта.

Шавлать, кашлать сӗм вӑрман,
вӗҫӗ хӗрри курӑнмасть.
Кутсӑр-пуҫсӑр ҫил тухсан,
чарӑнассӑн туйӑнмасть.

Тапхӑр-тапхӑр ҫил килет,
пӑлтӑр-палтӑр ҫавӑрса.
Тӗттӗм вӑрман ӳхӗрет,
ҫӗре ҫитех авӑнса.

Хура пӗлӗт пӗрмаях
шӑвать вӑрман тӑрринче.
Ярать ҫиҫӗм ҫӗр ҫурсах
хура пӗлӗт хушшинче.

Аҫа ҫапать, шартлатать,
пӗтӗм тӗнче кисренет.
Ҫумӑр ҫырма пек юхать,
лупашкасенче кӗрлет.

175-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак статьяра тӗл пулакан глаголсен вӑхӑтне кӑтартса парӑр.

Ӗлӗк ӗҫҫыннисем патша чиновникӗсен, буржуазин, кулаксен пусмӑрӗнче пурӑннӑ. Ӗҫҫынни, темӗн чухлӗ ӗҫлесен те, ҫителӗклӗ пурнӑҫпа пурӑнайман.

Халь ӗҫҫыннисен пурнӑҫӗ пӗтӗмпех урӑхланчӗ. Совет влаҫӗ ӗҫҫыннисене ирӗке кӑларчӗ. Хресченсем колхозсене пӗрлешрӗҫ. Хресченсем колхозра хӑйсен телейне тупрӗҫ. Вӗсем халь пуян пурнӑҫпа пурӑнаҫҫӗ. Фабрикӑсем, заводсем государство аллинче тӑраҫҫӗ. Рабочисем кунне 7—8 сехет ӗҫлеҫҫӗ.

Пурнӑҫ ҫулсерен лайӑхланса пырать. Малашне вӑл тата телейлӗрех, тата ҫутӑрах пулӗ.

176-мӗш хӑнӑхтару. Паллӑ тунӑ глаголсен вӑхӑчӗсене кӑтартса парӑр.

Сӑпка юрри.

Пӗчӗк ывӑлӑмçӑм, çывӑр,
тутлӑ тӗлӗк кур.
Ӳсӗн эс паттӑр та сывӑ,
çитӗнӗн маттур.

Ӗмӗтсем таçтах **вӗçеççӗ**,
питӗ инçене.
Пулӑн эс, ачам, вӗçевçӗ,
пулӑн инженер.

Кайӑн тинӗс-океанӑн
пӑрӗсем урлах.
Çавӑнпа аннӳ халь санӑн
савӑнса **юрлать**.

Çитӗн эс сив тинӗс урлӑ
çурçӗрӗн вӗçне.
Сан çинчен пин юрӑ **юрлӗç**,
ырлӗç сан ӗçне.

32 §. Глаголсем хальхи вӑхӑтра сӑпатланни.

Пӗррелле хисеп.

1-мӗш сӑпат.	Эпӗ *куратӑп*,	*илтетӗп*.
2-мӗш сӑпат.	Эсӗ *куратӑн*,	*илтетӗн*.
3-мӗш сӑпат.	Вӑл *курать*,	*илтет*.

1-мӗш сӑпат.	Эпӗ *шутлатӑп*,	*ӗçлетӗп*.
2-мӗш сӑпат.	Эсӗ *шутлатӑн*,	*ӗçлетӗн*.
3-мӗш сӑпат.	Вӑл *шутлать*,	*ӗçлет*.

Нумайлӑ хисеп.

1-мӗш сӑпат.	Эпир *куратпӑр*,	*илтетпӗр*.
2-мӗш сӑпат.	Эсир *куратӑр*,	*илтетӗр*.
3-мӗш сӑпат.	Вӗсем *кураççӗ*,	*илтеççӗ*.

1-мĕш сăпат. Эпир *шутлатпăр*, *ĕçлетпĕр*.
2-мĕш сăпат. Эсир *шутлатăр*, *ĕçлетĕр*.
3-мĕш сăпат. Вĕсем *шутлаççĕ*, *ĕçлеççĕ*.

Глаголăн хальхи вăхăт аффиксĕсем.

Пĕрреллĕ хисеп.		Нумайлă хисеп.
1-мĕш сăпатра:	***атăп***, ***етĕп*** ***тăп***, ***тĕп***	***атпăр***, ***етпĕр*** ***тпăр***, ***тпĕр***
2-мĕш сăпатра:	***атăн***, ***етĕн*** ***тăн***, ***тĕн***	***атăр***, ***етĕр*** ***тăр***, ***тĕр***
3-мĕш сăпатра:	***ать***, ***ет*** ***ть***, ***т***	***аççĕ***, ***еççĕ***, ***ççĕ*** (***яççĕ***).

177-мĕш хăнăхтару. Сăвăри хальхи вăхăтри глаголсене çырса илĕр.

Вĕсен сăпатне кăтартса парăр.

П а х ч а.

Шарлатса юхать çырма.
Хĕрринче ун хурама,
аякра кăтра вăрман.
Лапăра ача-пăча
ӳстерет пĕчĕк пахча.
Пит хитре: йĕркен-йĕркен
чавса тунă йăрансем.
Ав унта йĕркен-йĕркен
çитĕнеççĕ çимĕçсем.
Шав ĕçлеççĕ ачасем.
Ӳркенмеççĕ çамрăксем.

178-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене хальхи вăхăтра сăпатласа тухăр.

Эпĕ хавасланатăп. Эпĕ хĕпĕртетĕп. Эпĕ ĕмĕтленетĕп. Эпĕ васкатăп.

179-мĕш хăнăхтару. Çакăнти палла туна хальхи вăхăтри глаголсене мĕнле çырмаллине асăрхăр.

Куллен **вăйланать, çитĕнет, çирĕпленет** пирĕн тăван çĕршыв. Халиччен çын пурăнман вырăнсенче **халь** çĕнĕ заводсем **лараççĕ**, çĕнĕ хуласем **лараççĕ**, электричество çути **йăлтăртатать**. Пирĕн çĕршывра **темĕн** чухлĕ çĕнĕ заводсемпе фабрикăсем **ĕçлеççĕ**, çĕнĕ ялсем, хуласем **чечекленеççĕ**. Çĕршывăн оборонине çирĕплетес тĕлĕшпе хĕрӳ ĕç **пырать**.

Глагол хытă сăмах пулсан, ун вĕçĕнче виççĕмĕш сăпатра пĕрреллĕ хисепре ***ать*** çырмалла, нумайлă хисепре ***аççĕ*** çырмалла: ***чупать, чупаççĕ.***

Глагол çемçе сăмах пулсан, ун вĕçĕнче виççĕмĕш сăпатра пĕрреллĕ хисепре ***ет*** çырмалла, нумайлă хисепре ***еççĕ*** çырмалла: ***вĕçет, вĕçеççĕ.***

180-мĕш хăнăхтару. Сăвва çырса илĕр. Çырса пĕтермен глаголсене çырса пĕтерсе пырăр.

Вĕçевçĕсем çурçĕрелле васка...
Сад пахчинче ĕçле... аслă пахчаçă.
Хăй пахчинчи кашни йывăçах
çитĕнтер... çак тимлĕхлĕ хуçа.

Кайăкĕсем пахча тулли юрла...
Юррипеле пахчаçа ырла...
Çак çĕр çинчи чи хаклă тăван ят
юрăсенче хĕвел пек шăран...

181-мĕш хăнăхтару. 180-мĕш хăнăхтару пекех тăвăр.

Х ĕ р ӳ л л ĕ ĕ ç.

Ĕçле..., шавла... вĕр-çĕнĕ станоксем,
металл шăрат... гигант домнăсем.
Васка..., чуп... вăрăм поездсем,
тем тĕрлĕ тавар турттар... вĕсем.
Кĕрле... хурçă трактор колхоз хирĕнче,
шавла... молотилка пуян йĕтемре.
Комбайнĕ хир тăрăх хуçа пек çӳре...
Васка... ĕçчен халăх хĕрӳллĕ ĕçре.

33 §. Глаголсем пулас вăхăтра сăпатланни.

182-мĕш хăнăхтару. Çаканта паллă тунă глаголсем мĕнле вăхăта пĕлтернине, мĕнле аффикссем йышăннине каласа парăр.

Хула урамĕ тăрăх виçĕ пионер пырать. Вĕсенчен пĕри калать: „Эпĕ лётчик **пулăп**. **Ӳсĕп, вĕренĕп,** самолёт çинче **вĕçĕп**",—тет.

Иккĕмĕшĕ калать: „Эпĕ инженер **пулăп**. Çĕнĕ хула **тăвăп**, çутă вокзал **тăвăп**, шыв урлă кĕперсем **хывăп**",—тет.

Виççĕмĕшĕ калать: „Эпĕ художник **пулăп**. Çав çутă вокзала картина çине **ӳкерĕп**. Клуба картинăсем туса **çакăп**",—тет. Виççĕшĕ те вĕсем Тăван çĕршывшăн усăллă çынсем пулма ĕмĕтленеççĕ.

Пулăп, вĕçĕп, вĕренĕп, ӳсĕп—пулас вăхăтри глаголсем. Глаголсем пулас вăхăтра çапла сăпатланаççĕ.

Пĕрреллĕ хисеп.

1-мĕш сăпат.	Эпĕ	*çырăп,*	*вулăп,*	*ӳсĕп.*
2-мĕш сăпат.	Эсĕ	*çырăн,*	*вулăн,*	*ӳсĕн.*
3-мĕш сăпат.	Вăл	*çырĕ,*	*вулĕ,*	*ӳсĕ.*

Нумайлă хисеп.

1-мĕш сăпат.	Эпир	*çырăпăр,*	*вулăпăр,*	*ӳсĕпĕр.*
2-мĕш сăпат.	Эсир	*çырăр,*	*вулăр,*	*ӳсĕр.*
3-мĕш сăпат.	Вĕсем	*çырĕç,*	*вулĕç,*	*ӳсĕç.*

Пулас вăхăт аффиксĕсем.

	Пĕрреллĕ хисеп.	Нумайлă хисеп.
1-мĕш сăпатра:	*ăп, ĕп*	*ăпăр, ĕпĕр*
2-мĕш сăпатра:	*ăн, ĕн*	*ăр, ĕр*
3-мĕш сăпатра:	*ĕ*	*ĕç*

183-мӗш хӑнӑхтару. Тӗслӗхе пахса, ҫак глаголсене пулас вӑхӑтра сӑпатласа тухӑр.

Эпӗ *юрлӑп*. Эпӗ *ӗҫлӗп*. Эпӗ *ҫитӗнӗп*. Эпӗ ҫӗршыва *сыхлӑп*.

184-мӗш хӑнӑхтару. Палла туна глаголсен вӑхӑтне, хисепне, сӑпатне кӑтартса парӑр.

Ыран пирӗн шкулта вечер пулать. Эпӗ вечерта сӑвӑсем **вулӑп,** эсӗ юрӑсем **юрлӑн**. Коля кулӑшла калавсем каласа **парӗ**. Пурте эпир **хамӑр** ҫитӗнӳсене **кӑтартӑпӑр.** Хамӑр та савӑнӑпӑр, ҫынсем **те савӑнӗҫ.**

185-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисенчи глаголсене пулас вӑхӑтра пӗрреллӗ хисепре те, нумайлӑ хисепре те сӑпатласа тухӑр.

Эпӗ поездсем ҫӳретӗп. Эпӗ учитель пулӑп. Эпӗ дирижабльпе вӗҫӗп. Эпӗ командир пулма вӗренӗп.

34 §. Иртнӗ вӑхӑт.

186-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнта палла туна глаголсем мӗнле вӑхӑта пӗлтереҫҫӗ?

Октябрьти Аслӑ социализмла революци 1917-мӗш ҫулта **пулчӗ**.

Партин вунсаккӑрмӗш съезчӗ 1939-мӗш ҫулхи мартӑн вуннӑмӗшӗнче **пуҫланчӗ**. Съезд партин ҫӗнӗ уставне **йышӑнчӗ,** партин Центральнӑй Комитетне **суйларӗ**.

Октябрьти Аслӑ социализмла революци 1917-мӗш ҫулта **пулнӑ**.

Партин вунсаккӑрмӗш съезчӗ 1939-мӗш ҫулта мартӑн вуннӑмӗшӗнче **пуҫланнӑ**. Съезд партин ҫӗнӗ уставне **йышӑннӑ**, партин Центральнӑй Комитетне **суйланӑ**.

> Чӑваш чӗлхинче глаголсен **курса иртнӗ вӑхӑт** тата **курмасӑр иртнӗ вӑхӑт** пулать.
>
> 1. Калаканни пулса иртнӗ ӗҫе хӑй курнӑ пек калать пулсан, глаголсем курса иртнӗ вӑхӑтра пулаҫҫӗ: *пуҫланчӗ, пулчӗ, суйларӗ.*
> 2. Калаканни пулса иртнӗ ӗҫе хӑй курман пек калать пулсан, глаголсем курмасӑр иртнӗ вӑхӑтра пулаҫҫӗ: *пуҫланнӑ, пулнӑ, суйланӑ.*

187-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак тӗслӗхсенче скобкӑра лартнӑ икӗ сӑмахран хӑшне каламалла?

а) Эпӗ кӑҫал ҫулла пионерсен лагерӗнче (*пулнӑ, пултӑм*). Унта пире питӗ аван (*пӑхрӗҫ, пӑхнӑ*). Вӑйӑсем выляма, юрӑсем юрлама (*вӗрентнӗ, вӗрентрӗҫ*).

ӑ) Майӑн пӗрремӗшне уявласси 1889-мӗш ҫултан пуҫланса (*кайрӗ, кайнӑ*). Гарри Айзман Америкӑри шкулта (*вӗренчӗ, вӗреннӗ*). Кунта вӑл пионер отрячӗ (*тунӑ, турӗ*). Ҫав отряда шкулта вӗренекен рабочи ачисем пурте (*кӗчӗҫ, кӗнӗ*). Гарри пур ачасене те рабочисен ӗҫӗшӗн кӗрешӗве тухма (*чӗнчӗ, чӗннӗ*).

Курса иртнӗ вӑхӑтри глагол сӑпатланни.

Пӗрреллӗ хисеп.

1-мӗш сӑпат. Эпӗ *вуларӑм*	*ӗҫлерӗм*
2-мӗш сӑпат. Эсӗ *вуларӑн*	*ӗҫлерӗн*
3-мӗш сӑпат. Вӑл *вуларӗ*	*ӗҫлерӗ*
1-мӗш сӑпат. Эпӗ *ҫыртӑм*	*пӗлтӗм*
2-мӗш сӑпат. Эсӗ *ҫыртӑн*	*пӗлтӗн*
3-мӗш сӑпат. Вӑл *ҫырчӗ*	*пӗлчӗ*

Нумайлӑ хисеп.

1-мӗш сӑпат. Эпир *вуларӑмӑр*	*ӗҫлерӗмӗр*
2-мӗш сӑпат. Эсир *вуларӑр*	*ӗҫлерӗр*
3-мӗш сӑпат. Вӗсем *вуларӗҫ*	*ӗҫлерӗҫ*
1-мӗш сӑпат. Эпир *ҫыртӑмӑр*	*пӗлтӗмӗр*
2-мӗш сӑпат. Эсир *ҫыртӑр*	*пӗлтӗр*
3-мӗш сӑпат. Вӗсем *ҫырчӗҫ*	*пӗлчӗҫ*

Курса иртнӗ вӑхӑт аффиксӗсем.

	Пӗрреллӗ хисеп.	Нумайлӑ хисеп.
1-мӗш сӑпатра:	***рӑм, рӗм; тӑм, тӗм;***	***рӑмӑр, рӗмӗр; тӑмӑр, тӗмӗр;***
2-мӗш сӑпатра:	***рӑн, рӗн; тӑн, тӗн;***	***рӑр, рӗр; тӑр, тӗр;***
3-мӗш сӑпатра:	***рӗ, чӗ;***	***рӗҫ, чӗҫ.***

Глагол *л*, *н*, *р* сасăпа пĕтет пулсан, пĕрремĕшпе иккĕмĕш сăпат аффиксĕсенче курса иртнĕ вăхăтра **р** вырăнне ***т*** пулать: *çыр-тăм*, *ĕнер-тĕм*, ***пул-тăм***, ***кил-тĕм***, ***кан-тăм***, ***чĕн-тĕм***.

Виççĕмĕш сăпат аффиксĕсенче ***т*** сасă **ч** сасса куçать: *çыр-чĕ*, *çыр-чĕç*; *илчĕ*, *илчĕç*.

188-мĕш хăнăхтару. Иш, ярăн, кур, вĕрен глаголсене курса иртнĕ вăхăтра сăпатласа тухăр. Сăпатланине тĕслĕх çине пăхса тĕрĕслĕр.

189-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри паллă тунă глаголсем мĕнле вăхăтрине, хăш сăпатрине, мĕнле хисеприне каласа парăр.

Пахчана ирех эп **тухрăм**
уççăн-уççăн сывлама.
Эп тумлам-тумламăн **пухрăм**,
шăрçаларăм сывлăма.
Шурăмпуçĕпе **çĕклентĕм**,
хĕвел тухрĕ васкаса.
Шăпчăк сассине **итлерĕм**,
хам та ятăм юрласа.

190-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене вуласа тухăр. Паллă тунă глаголсене çырса илĕр. Вĕсем мĕнле вăхăтрине, хăш сăпатрине, мĕнле хисепре тăнине каласа тухăр.

Т ĕ с л ĕ х: *ларчĕ*—глагол, курса иртнĕ вăхăтра, виççĕмĕш сăпатра, пĕрреллĕ хисепре тăрать.

Хĕвел анса **ларчĕ.** Каç **пулчĕ**. Акă аякра купăс сасси **илтĕнчĕ.** Уйăх **тухрĕ**.

Пӳртри хăй çутисем **сӳнчĕç**. Вăйăри çамрăксем тĕрлĕ юрăсем **юрларĕç** те **саланчĕç.**

Курмасăр иртнĕ вăхăтри глаголсем улшăнманни.

191-мĕш хăнăхтару. Курмасăр иртнĕ вăхăт мĕнле аффикс йышăннине асăрхăр.

Эпĕ ***çырнă, пĕлнĕ.***	Эпир ***çырнă, пĕлнĕ.***
Эсĕ ***çырнă, пĕлнĕ.***	Эсир ***çырнă, пĕлнĕ.***
Вăл ***çырнă, пĕлнĕ.***	Вĕсем ***çырнă, пĕлнĕ.***

Глагол тӗпӗ ҫумне *нӑ, нӗ* аффикс хушсан, курмасӑр иртнӗ вӑхӑт глаголӗ пулать. Курмасӑр иртнӗ вӑхӑтри глаголсене сӑпатланӑ чух вӗсен аффиксӗ пӗрреллӗ тата нумайлӑ хисепсенчи пур сӑпатра та яланах *нӑ* е *нӗ* пулать.

192-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвӑри паллӑ тунӑ глаголсем хӑш вӑхӑтра танине каласа парӑр.

Пирӗн Конституци.

Ӑна кӗтнӗ ҫӗршыв, кӗтнӗ ҫутӑ тӗнче,
ӗмӗт ҫуннӑ пирте шӗл-кӑваррӑн.
Баррикадӑсенче *, чул купи хӳттинче
ӑна чӗннӗ Париж коммунарӗ.
Ӗмӗтленнӗ ӑна инҫетри ӗмӗрсем,
ӑна кӗтнӗ, шыранӑ этемлӗх.
Капитал никӗсне тӗпӗнчен кисретсе,
ун ҫулне уҫса панӑ Маркс, Энгельс.
Тракторсем уй-хирте кӑпкалатнӑ ҫӗре,—
уй-хирсем ҫӑра пурлӑхпа тулччӑр!
Ӳссе ҫитӗнчӗ вӑл ҫак хӗрӳллӗ ӗҫре
пирӗн ӗмӗт—пирӗн Конституци.

193-мӗш хӑнӑхтару. Сылтӑм енчи глаголсем сӑпатланнине сулахай енчи глаголсем сӑпатланнипе танлаштарса пӑхӑр. Вӗсен уйрӑмлӑхӗсене асӑрхӑр.

Пӗрреллӗ хисеп.

1-мӗш с. *ҫыртӑм, ӳкертӗм*	*пытӑм, кӗтӗм*
2-мӗш с. *ҫыртӑн, ӳкертӗн*	*пытӑн, кӗтӗн*
3-мӗш с. *ҫырчӗ, ӳкерчӗ*	*пычӗ, кӗчӗ*

Нумайлӑ хисеп.

1-мӗш с. *ҫыртӑмӑр, ӳкертӗмӗр*	*пытӑмӑр, кӗтӗмӗр,*
2-мӗш с. *ҫыртӑр, ӳкертӗр*	*пытӑр, кӗтӗр,*
3-мӗш с. *ҫырчӗҫ, ӳкерчӗҫ*	*пычӗҫ, кӗчӗҫ,*

* Баррикада—хула урамӗсенче тӑшман пырса кӗресрен тата ӑна хирӗҫ ҫапӑҫма хӑварт, тӗрлӗ япала купаласа тӑвакан хӳтлӗх.

Курмасăр иртнĕ вăхăтри глаголсем.

Эпĕ *çырнă, ӳкернĕ*	Эсĕ **пынă, кĕнĕ**
Эпир *çырнă, ӳкернĕ*	Эсир **пынă, кĕнĕ**

Тĕпĕ **р** сасăпа пĕтекен хăшпĕр глаголсем иртнĕ вăхăтра (икĕ формăра та) çав *р* сасса çухатаççĕ: *пыр—пытăм, пынă; тăр—тăтăм, тăнă; кĕр—кĕтĕм, кĕнĕ; пер—петĕм, пенĕ; кӳр—кӳтĕм, кӳнĕ.*

Кун пек глаголсем нумаях мар.

194-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене курса иртнĕ вăхăтра тата курмасăр иртнĕ вăхăтра туса улăштарăр. Хăш глаголсен тĕпĕнчи **р** тухса ӳкет?

Хур, пар, çур, вĕр.

195-мĕш хăнăхтару. Çулталăк вăхăтне кура, скобкăри глаголсенчен пĕрне суйласа илсе, çырса илĕр.

Çуркунне (çитрĕ, çитет, çитнĕ, çитĕ).

Кунсем (вăрăмланĕç, вăрăмланчĕç, вăрăмланаççĕ, вăрăмланнă).

Юр кайса (пĕтрĕ, пĕтет, пĕтĕ, пĕтнĕ).

Симĕс курăк (тухать, тухрĕ, тухĕ, тухнă).

Çураки (пуçланчĕ, пуçланĕ, пуçланнă, пуçланать, пĕтрĕ, пĕтнĕ, пĕтет, пĕтĕ).

35 §. Глаголсен тĕпĕ.

196-мĕш хăнăхтару. Глаголсен кашни ушкăнне пăхса тухăр. Кашни ушкăнри глаголсен пĕр пек пайĕсене асăрхăр.

Вула-тăп, **вула**-тăн, **вула**-ть, **вула**-тпăр, **вула**-тăр, **вула**-ççĕ, **вула**-нă, **вула**-рăм.

Ĕçле-тĕп, **ĕçле**-тĕн, **ĕçле**-т, **ĕçле**-тпĕр, **ĕçле**-тĕр, **ĕçле**-ççĕ, **ĕçле**-нĕ, **ĕçле**-рĕм.

Глаголсен кашни ушкăнĕн улшăнман пĕр пек пайсем пур. Вăл пайсем глаголăн тĕп пĕлтерĕшĕ пулаççĕ. Глаголăн тĕп пĕлтерĕшне пĕлтерекен улшăнман пайне глагол тĕпĕ теççĕ (*вула, ĕçле, кур, кил, чуп, çӳре, вĕрен*).

Глаголăн улшăнакан пайне глагол **аффиксĕ** теççĕ.

197-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Глаголсен тӗпне аялтан йӗр туртса паллӑ тӑвӑр.

Кашни ҫулах майӑн 1-мӗш кунӗнче тӗнчери ӗҫхалӑхӗ урама тухать, митингсем, демонстрацисем туса ирттерет. Пирӗн ҫӗршывра пур ҫӗрте те хӗрлӗ ялавсем вӗлкӗшеҫҫӗ, хаваслӑ юрӑсем янӑраҫҫӗ. Ӗҫхалӑхӗ савӑнать, хаваслӑ пурнӑҫ панӑшӑн коммунистсен партине, унӑн аслӑ ҫулпуҫне Сталина тав тӑвать.

198-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвӑри пӗр тӗпрен кӑна тӑракан глаголсене (аффикссӑр глаголсене) ҫырса илӗр.

Ҫӗршыв, янӑра ҫурхи май юррипе!
Вӗҫ, вӗҫ, май юрри, Советсен ҫӗрӗпе!
Ҫӗн пурнӑҫ хӗвел пек ҫиҫсе улӑхать,
ҫӗршыв манӑн тулӑххӑн сарӑлса выртать.
Ешер, ман хӗвеллӗ ҫӗршывӑм, ялан!
Юрла, шӑпчӑк, уҫҫӑн ҫӗршыв садӗнче!
Кам халь чӗрипе, чунӗпе те пуян,—
шӑпчӑк пек юрла эс ҫамрӑклӑх ҫинчен.

36 §. Пулманнине е пулас ҫуккине пӗлтерекен глаголсем.

199-мӗш хӑнӑхтару. Сулахай енчи глаголсемпе сылтӑм енчи глаголсен пӗлтерӗшӗн уйрӑмлӑхне асӑрхӑр.

Эпӗ ҫыру *ҫыратӑп.*	Эпӗ ҫыру ***ҫырмастӑп.***
Ӗнер ҫумӑр *ҫурӗ.*	Паян ҫумӑр ***ҫумарӗ.***
Хурсем шывра ***ишеҫҫӗ.***	Чӑхсем шывра ***ишмеҫҫӗ.***
Кайӑксем ҫӳле ***вӗҫеҫҫӗ.***	Кӑпшанкӑсем ҫӳлех ***вӗҫмеҫҫӗ.***
Часах ҫулла *пулӗ.*	Текех сивӗ *пулмӗ.*

Сулахай енчи глаголсем ӗҫ пулнине е пулассине пӗлтереҫҫӗ, сылтӑм енчи глаголсем ӗҫ пулманнине е пулас ҫуккине пӗлтереҫҫӗ.

200-мӗш хӑнӑхтару. Ҫакӑнти глаголсене ӗҫ пулманнипе пулас ҫуккине пӗлтерекен туса улӑштарӑр.

Ҫанталӑк ӑшӑтрӗ. Ҫумӑр ҫӑвать. Хӗвел пӑхать. Шыв юхать. Ҫиҫӗм ҫиҫет. Ӑслати авӑтать. Ҫил вӗрет. Юр ҫӑвать. Тӑм ӳкет. Шыв шӑнать.

Пулманнине тата пулас ҫуккине пĕлтерекен глаголсем сăпатланни.

Пĕрреллĕ хисеп.

	Хальхи вăхăт.	Иртнĕ вăхăт.	Пулас вăхăт.
1 с.	Эпĕ *кай-мас-тăп,*	*кай-ма-рăм,*	*кай-м-ăп.*
	Эпĕ *кил-мес-тĕп,*	*кил-ме-рĕм,*	*кил-м-ĕп.*
2 с.	Эсĕ *кай-мас-тăн,*	*кай-ма-рăн,*	*кай-м-ăн.*
	Эсĕ *кил-мес-тĕн,*	*кил-ме-рĕн,*	*кил-м-ĕн.*
3 с.	Вăл *кай-мас-ть,*	*кай-ма-рĕ,*	*кай-м-ĕ.*
	Вăл *кил-мес-т,*	*кил-ме-рĕ,*	*кил-м-ĕ.*

Нумайлă хисеп.

1 с.	Эпир *кай-мас-тпăр,*	*кай-ма-рăмăр,*	*кай-м-ăпăр.*
	Эпир *кил-мес-тпĕр,*	*кил-ме-рĕмĕр,*	*кил-м-ĕпĕр.*
2 с.	Эсир *кай-мас-тăр,*	*кай-ма-рăр,*	*кай-м-ăр.*
	Эсир *кил-мес-тĕр,*	*кил-ме-рĕр,*	*кил-м-ĕр.*
3 с.	Вĕсем *кай-маç-çĕ,*	*кай-ма-рĕç,*	*кай-м-ĕç.*
	Вĕсем *кил-меç-çĕ,*	*кил-ме-рĕç,*	*кил-м-ĕç.*

Ĕç пулманнине пĕлтерме хальхи вăхăтра глагол тĕпĕ çумне ***мас, мес*** аффикс хушăнать, иртнĕ вăхăтра ***ма, ме*** аффикс хушăнать, ĕç пулас çуккине пĕлтерме пулас вăхăтра ***м*** аффикс хушăнать.

201-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Пулманнине пĕлтерекен глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Вăл глаголсен вăхăтне, сăпатне, хисепне каласа парăр.

Ют çĕршывсенчи революциллĕ рабочисем пирĕн тăван çĕршыври пурнăç епле юсанса пынине асăрхаса тăраççĕ. Пирĕн Совет Союзне тĕнчери мĕнпур рабочи хăйĕн тăван çĕршывĕ тесе хисеплет.

Капитализмлă государство рабочишĕн тăван çĕршыв пулма пултараймасть. Капитализмлă государствăра рабочи телейлĕ пурнăç кураймасть. Унта нумай рабочисем хăйсене тăранмалăх ĕç те тупаймаççĕ.

Совет Союзĕ тĕнчери мĕнпур пролетарисен тăван çĕршывĕ пулса тăрать. „Пире ют çĕр пĕр пусăм та кирлĕ мар. Анчах хамăр çĕре, хамăр çĕре пĕр вершук та никама та памастпăр". (Сталин).

202-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак предложенисене ҫырса илӗр. Пулнине пӗлтерекен глаголсене пӗр йӗрпе, пулманнине пӗлтерекен глаголсене икӗ йӗрпе аялтан туртӑр.

Пире капиталистсем кураймаҫҫӗ. Вӗсем пирӗн ҫӗршывра власть рабочисемпе хресченсен аллинче тӑнине юратмаҫҫӗ. Ирсӗр Гитлер пирӗн ҫине сӗмсӗррӗн килсе тапӑнчӗ. Анчах пирӗн совет ӗҫхалӑхӗ, пирӗн Совет Ҫарӗ ӑна хирӗҫ ҫӗкленчӗ. Нимӗҫ фашисчӗсен ӗҫ тухмарӗ. Пирӗн паттӑр Ҫар нимӗҫ фашисчӗсене ҫапса ҫӗмӗрчӗ.

203-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак глаголсене хире-хирӗҫле пӗлтерӗшлӗ глаголсем тупӑр.

Вулать—вуламасть.	*Пӑхмасть—пӑхать.*
Вылять—...	Утмасть—...
Шавлать—...	Шутламасть—...
Ывӑнать—...	Пытанмасть—...
Пырать—...	Вӗрмест—...
Килет—...	Ешермест—...
Вӗҫет—...	Пиҫмест—...

Ӗҫ пулманнине пӗлтерекен хальхи вӑхӑтри виҫҫӗмӗш сӑпатри глаголсен аффиксӗсене пӗрреллӗ хисепри хытӑ сӑмахра ***мастъ,*** ҫемҫе сӑмахра ***мест*** ҫырмалла; нумайлӑ хисепри хытӑ сӑмахра ***маҫҫӗ,*** ҫемҫе сӑмахра ***меҫҫӗ*** ҫырмалла.

204-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак глаголсене кӗртсе, ҫуркунне ҫинчен тӗрлӗ предложенисем тӑвӑр.

Хӗртет. Пӗҫертет. Вӗрмест. Курӑнмасть. Кӑтиклет. Юрлать. Хӗпӗртеҫҫӗ. Выляҫҫӗ.

Предложенисем тума пулӑшакан япала ячӗсем: *юр, хӗвел, ҫил, чӑх, тӑри, ачасем.*

205-мӗш хӑнӑхтару. а) Сӑвва ҫырса илӗр. ӑ) Глаголсене аялтан йӗр туртса палла тӑвӑр.

Ҫут ирӗк хӗвел тӑвӑл витӗр ҫутатрӗ,
тӑван аслӑ Ленин кӑтартрӗ ҫула.
Пире халӑх тивҫӗшӗн Сталин ӳстерчӗ,
ҫӗклерӗ ӗҫе, чӗнчӗ паттӑр пулма.

Чаплă, мухтавлă пул, ирĕк Çĕршывăмăр,
халăх телейĕн хăвачĕ санра!
Халăх ялавĕпе, совет ялавĕпе
паттăр утар çĕнтерсе малалла!

37 §. Глагол предложенире сказуемăй пулни.

Глаголсем предложенире сказуемăй пулаççĕ.

206-мĕш хăнăхтару. Предложенисене вуласа тухăр, глагол-сказуемăйсене кăтартса парăр.

1. Тулă пучах кăларать. 2. Ыраш хумханать. 3. Вăрман кашлать. 4. Çил вăйлăн вĕрет. 5. Хирте тырăсем ӳсеççĕ. 6. Улăхра курăк ешерет. 7. Шыв шăнкăртатса юхать.

207-мĕш хăнăхтару. Калава çырса илĕр, глагол-сказуемăйсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр.

Упа.

Кĕркунне упа вăрман чăтлăхне чи шала кĕрсе кайрĕ. Унта вăл пĕр чăрăш айне шăтăк чаврĕ. Шăтăк тĕпне упа вĕтĕ туратсем сарчĕ. Çиеле вăл çапă витрĕ. Вара упа шăтăка кĕрсе выртрĕ.

Хĕл çитрĕ. Юр пĕтĕм вăрмана витсе хучĕ. Çил-тăмансем улама тытăнчĕç. Анчах упа тĕлĕрсе çеç выртать. Шăтăкра ăна ăшă.

Вĕреннине аса илмелли ыйтусем.

1. Глагол тесе мĕнле сăмахсене калаççĕ?
2. Глаголсем мĕнле улшăнаççĕ?
3. Хальхи вăхăтри глагол ĕç хăçан пулнине пĕлтерет?
4. Иртнĕ вăхăтри глагол мĕнле ĕçе пĕлтерет?
5. Глаголсем тата мĕнле вăхăта пĕлтерме пултараççĕ?
6. Глаголăн мĕнле пайне глагол тĕпĕ теççĕ?
7. Глагол аффиксĕ тесе глаголăн мĕнле пайне калаççĕ?
8. Глагол предложенире мĕнле член пулать?

38 §. Вĕреннине аса илсе çирĕплетмелли хăнăхтарусем.

208-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисене хăвăртан сăмахсем хушса, пĕчĕк калав çырăр.

Утă çинче.

Çулла. Çанталăк уяр. Хĕвел пĕçертет. Курăк çитĕнсе çитнĕ. Колхозниксем çулаççĕ. Çавасем шăхăраççĕ. Утă типет. Ачасем выляççĕ.

209-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăри предложенисенче подлежащисене тата сказуемăйсене кăтартса парăр.

Çуллахи ир.

Шупка шурăмпуçĕ
шуса хăпарать.
Ирхи çăлтăр вучĕ
сӳнсе çухалать.

Çӳлелле шăваççĕ
кăвак тĕтресем.
Улăха васкаççĕ
хурсен картисем.

Йăлтăр сывлăмланчĕç
чечек-курăксем.
Çерем çине анчĕç
уйри кĕтӳсем.

Хĕвел курăнайчĕ,
çĕршыв савăнать.
Ял çынĕ вăранчĕ,
ĕçе тытăнать.

210-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Предложенисенче подлежащисемпе сказуемăйсене тупăр. Подлежащисене аялтан пĕр йĕр, сказуемăйсене икĕ йĕр туртса паллă тăвăр.

Аякра, çурçĕр енче, Сольвычегодск ятлă хула ларать. Ĕлĕк патша влаçĕ кунта революционерсене ссылкăна янă. Патша тарçисем Сталин юлташа та революци ĕçне ĕçленĕшĕн çак хуланах янă. Кунта Сталин икĕ çула яхăн пурăннă. Унăн хваттерĕ хула хĕрринчи пĕчĕк пӳртре пулнă. Полицейскисем, часчасах унта пыра-пыра, вулама чарнă кĕнекесем, революциллĕ çырусем шыранă. Каçсерен Сталин юлташ пĕрмаях кĕнеке вуланă, çырнă. Вăл çак аякри вырăнтан тарма май шыранă. Пĕр каçхине, çĕр тĕттĕммипе усă курса, вăл унтан тарнă.

Сталин ссылкăра пурăннă çурта халĕ совет влаçĕ музей тунă.

211-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Кашни предложенире сказуемăйне тупăр.

Ту çине хăпарни.

Эпир ту çине икĕ кун хăпаратпăр ĕнтĕ. Хăпарнăçемĕн ту аякки чăнкăланса пырать. Хăпарса çитесси тата çур километр юлчĕ. Анчах пирĕн çула стена пек чул пӳлчĕ. Хамăра хамăр пĕр-пĕринчен вĕренсемпе çыхрăмăр. Майĕпе çӳлелле кармашатпăр. Акă пăр çине кĕтĕмĕр. Пăр çинче утма майĕ те çук. Пуртăпа каса-каса картлашкасем тăватпăр. Сывлама йывăрланчĕ. Сывлăш çитмест. Пуç ыратать. Ăш пăтранать.

Акă эпир, юлашки вăя хурса, ту тăррине çитрĕмĕр. Пирĕн умра пĕтĕм тĕнче уçăлса кайрĕ. Таçти инçете çитиех тусем тăсăлаççĕ. Юрпа витĕннĕ ту тăррисем темĕн çӳлĕш тăраççĕ.

212-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Предложенисенчи кĕçĕн членсене аялтан туртăр.

Сивĕ енче.

Иква ирхине юртан тунă пӳртре вăранчĕ. Вăл тиртен çĕленĕ тумтирне тăхăнчĕ. Иква шăтăкран упаленсе тула тухрĕ. Çанталăк сивĕ, тĕттĕм. Кунта хĕвел хĕлле темиçе уйăх хушши пĕрре те тухмасть. Çулла хĕвел темиçе уйăх хушши пĕрре те анмасть.

Кунта йывăç ӳсмест. Çавăнпа çынсем пӳрте юртан тăваççĕ. Çулла вĕсем тирсенчен ӳплесем тăваççĕ.

213-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче пĕр тĕпрен пулнă сăмахсене тупăр. Вĕсене çырса илĕр. Сăмах тĕпне аффиксĕнчен кĕске йĕрпе уйăрса çырăр.

Тĕслĕх: *пахча-çă.*

Пирĕн колхозра пит ăста пахчаçă пур. Ăна пурте Хветут пахчаçă теççĕ. Колхозăн пахча питĕ пысăк. Хветут пахчара темĕн те пĕр ӳстерет. Кунĕ-кунĕпе вăл пахчаран тухмасть. Эпир пахчана пырсан, пахчаçă Хветут пире тутлă улмасем, çырласем çитерет.

214-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак аффиксҫӑр сӑмахсем ҫумне ***лӑ, лӗ*** аффикссем хушса, аффиксла сӑмахсем тӑвӑр.

вӑй	телей	сӑрт	ӑрат
хӑват	ӑс	тӗрӗ	шыв
май	йӗрке	чул	вут
мел	тӗрек	ан	сӗт

215-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑмахсем ҫумне ***лӑх*** е ***лӗх*** аффикссем хушса, аффиксла сӑмахсем тӑвӑр.

ӑвӑс	сӑн	арпа	тирпей
яшка	ӑста	тӗрӗс	тӑван
кӗпе	пур	таса	карта
кӗрӗк	ирӗк	шӑп	вӗрен
эрне	хӑва	тӗс	ҫӑвар

216-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сыпӑкри япала ячӗсене уйӑрса илӗр. Кашни япала ячӗ мӗнле падежрине каласа парӑр.

Отечественнӑй вӑрҫӑ ҫулӑмӗнче Совет Ҫарӗнчи ҫамрӑк боецсемпе командирсем, лётчиксем, артиллеристсем, минометчиксем, танкистсем, пехотинецсем, моряксем пиҫӗхсе ҫитӗнчӗҫ. Совет Ҫарӗ — тӗреклӗ те вӑйлӑ ҫар пулса тӑчӗ.

217-мӗш хӑнӑхтару. Ҫак сӑвва ҫырса илӗр. Сӑвӑри япала ячӗсем предложенире мӗнле член пулнине кӑтартӑр.

Ҫӗкленчӗ асамат кӗперӗ
ярӑмласа тӳпене.
Ӑш ҫумӑр ҫитрӗ те йӗпетрӗ
паян каллех уй-хирсене.
Тасалчӗ сывлӑш ҫумӑр хыҫҫӑн,
чечек шӑрши тавралӑхра.
Хаваслӑн та илемлӗн, уҫҫӑн
юрӑ янӑрарӗ улӑхра.
Юрлать шӑпчӑк, куккук та уҫҫӑн
чарӑна пӗлмесӗр авӑтать.
Хӗвел пӑхать. Каллех хавассӑн
ӗҫе бригада тытӑнать.

218-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Паллă тунă **кĕтÿ** сăмах кашни предложенире мĕнле падежра тăнине каласа парăр.

Колхоз кĕтĕвĕ.

Аслă хирте пысăк кĕтÿ çÿрет. **Кĕтÿре** икçĕр аллă ĕне. Самăр ĕнесем сĕтеклĕ, çÿлĕ курăка çиçе çÿреççĕ. Курăк лайăх пирки пĕр ĕни те **кĕтÿрен** тарма шутламасть. Кăнтăр çитрĕ. **Кĕтĕвĕн** канмалла. Кĕтÿçĕ **кĕтĕве** шыв хĕррине тапăра антарать.

219-мĕш хăнăхтару. Сăвва çырса илĕр. Паллă тунă **пулă** сăмах кашни предложенире мĕнле падежра тăнине каласа парăр.

Пулă.

Хĕвел пăхать тÿпере,
пулă вылять кÿлĕре.
Пулăç ларать вăлтапа,
пулла тытать ăманпа.
Пуллăн тутлă какай те,
пуллăн тутлă вăлчи те.

Пулăç туртать вăлтине,
пулла ярать витрене.
Пулă тулчĕ витрине,
старик утрĕ хăй килне.
Каçалапа **пулăран**
шÿрпе пиçрĕ пит аван.

220-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна вуласа тухăр. Статьяри паллă ячĕсене çырса илĕр. Скобка ăшне вĕсем **кашни** мĕнле ыйтура тăнине çырăр.

Тĕслĕх: *Çуллахи (хăçанхи?)*

Çуллахи ĕçсем.

Çуллахи вăхăтра колхозра ĕç питĕ нумай. Хирти çумкурăкĕçене çумламалла. Улăхри курăка çулса утă тумалла. Типĕ утта капана хывмалла. Кĕрхи тырăсене вырса пуçтарас пулать. Кĕрхи тырăсене вырса пĕтернĕ çĕре çуртыррисем те пулса çитеççĕ. Колхозсен аслă пахчисенче те çулла ĕç нумай. Çавăнпа хресченсем çуллахи вăхăта ĕççи теççĕ.

221-мĕш хăнăхтару. Çак сăвва вуласа тухăр. Паллă тунă местоименисем мĕнле сăпатрине, мĕнле падежра тăнине каласа парăр.

Тупа тăвап **эпĕ** ленинец пулма,
Ленин пек хĕрÿллĕ кĕрешме, пурăнма.

Хаваслăн тапать **манăн** телейлĕ чĕрем:
эп Сталина куртăм тăван Кремльте.
Ун çирĕп маттур аллине тăванла
тытса чăмăртарăм таса кăмăлтан.
Çав алăпа Сталин аттемĕр **пире**
кăтартрĕ мăн çул—хĕвеллĕ ире.
Асĕпе **вăл** çӳлĕ Памир тăвĕнчен.
Ун кăмăлĕ кашни этем чĕринчех.
Хĕвел пек хĕрӳ те ачаш кăмăлпа
савса ăшăтать **вăл** кашни халăха.

222-мĕш хăнăхтару. Çак статьяна çырса илĕр. Глаголсене аялтан йĕр туртса паллă тăвăр. Кашни глаголăн вăхăтне, сăпатне, хисепне каласа парăр.

Рабочисем фабрикăсенче, заводсенче, шахтăсенче ĕçлеççĕ. Вĕсем машинăсем тăваççĕ, çĕр кăмрăкĕ, нефть кăлараççĕ, ĕççыннисене кирлĕ тĕрлĕ таварсем тăваççĕ.

Колхозниксем колхозсенче ĕçлеççĕ. Вĕсем тĕрлĕ тырă акаççĕ, тĕрлĕ пахча çимĕçĕ лартса ӳстереççĕ, выльăх ĕрчетеççĕ.

Рабочисем хулара пурăнаççĕ. Колхозниксем ялта пурăнаççĕ. Ялпа хула çирĕп çыхăну тытаççĕ. Хула яла машинăсем, тĕрлĕ таварсем парса тăрать. Ял хулана тĕрлĕ тырă, пахча çимĕçĕсем, аш-какай, сĕт-çу парса тăрать.

223-мĕш хăнăхтару. Çак сăвăра тĕл пулакан кашни глаголăн вăхăтне, сăпатне, хисепне кăтартса парăр.

Хурçă ут.

Кĕр-кĕр-кĕр! кĕрлерĕ
трактор.
Тухрĕ вăл колхоз хирне.
Тĕпренех пуçларĕ паттăр
çавăрмашкăн тăприне.
Сухапуç чысне çухатрĕ,—
машинлатпăр уйсене.

Хурçă ут тухса аркатрĕ
ĕмĕрхи йăрансене.
Хурçă ут чупать хир урлă,
хир питне чĕлет, сĕвет.
Машинăпа акнă тырпулă
уйсене илем кӳрет.

224-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенчен пулманнине пĕлтерекен глаголсене çырса илĕр.

Эпĕ ĕçрен хăрамастăп, вĕренме те, ĕçлеме те ӳркенместĕп. Шкултан таврăнсан, урамра нумай выляса çӳреместĕп. Кăшт выляса кансан, уроксем хатĕрлетĕп. Кĕнекесене чĕрместĕп, тетрадьсене вараламастăп, таса тытатăп. Эпĕ шкулта пĕрре те начар отметка илмен.

Пушă вăхăтра эпĕ атте-аннене килти ĕçсене тума пулăшатăп. Хам йĕркеллĕ пулнă пирки, мана атте те, анне те ятламаççĕ.

225-мĕш хăнăхтару. Çак глаголсене хире-хирĕç пĕлтерĕшлĕ глаголсем тупăр.

Кашлать—кашламасть.	*Аврмасть — аврать.*
Сĕрлет— . . .	Янрамасть — . . .
Чупать — . . .	Авăтмасть— . . .
Шаккать— . . .	Мĕкĕрмест — . . .
Кĕрлет— . . .	Кĕмсĕртетмест— . . .
Çĕмĕрлет — . . .	Авăнмасть— . .
Чашкăрать — . . .	Пиçмест -- . . .
Хĕрелет — . . .	Вĕçмест — . . .
Вĕрĕ — . . .	Хускалмĕ— . . .
Çитĕ — . . .	Çĕкленмĕ— . . .

226-мĕш хăнăхтару. Çак предложенисенче пĕр йышши членсене тупăр. Вĕсем мĕнле член пулса тăнине каласа парăр.

1. Вăрманта упа, кашкăр, мулкач, тилĕ пурăнать. 2. Чăрăш çулла та, кĕркунне те, хĕлле те, çуркунне те симĕс пулать. 3. Тулă, урпа, пăри, сĕлĕ, хура тул, вир кĕрписенчен пăтă пĕçереççĕ. 4. Çăкăра эпир ырашран та, тулăран та тăватпăр. 5. Пирĕн анне яшка çине çĕрулми, аш, купăста, сухан, тăвар ярать. 6. Рабочисем заводсенче тракторсем, автомобильсем, автобуссем, трамвайсем туса кăлараççĕ.

ТУПМАЛЛИ.

1 §. Çу кунĕсене кам мĕнле ирттерни çинчен каласа панисем . . . 3

2 §. I тата II классенче вĕреннине аса илни 7
Тăван çĕршыв . . . . —
Шупашкар . . . . —

3 §. Сăмах составĕ 8
Вăрман . . . . —
Кăмпа 9
Тимĕрçĕ . . . . —
Кĕтӳ 11

4 §. Пĕр тĕпрен пулнă сăмахсем 13

5 §. Хутлă сăмахсемпе мăшăр сăмахсем . . . . —
Пирĕн йывăç пахчи . . . . —
Çамрăклăх сăвви 15
Çуркунне вăрманта 16

6 §. Сăмахсен предложенири çыхăнăвĕ 17
Çуллахи ир 18
Улăхра 19

7 §. Ансăр предложени . . . 22
Кĕркунне 28
Çулталăк вăхăчĕсем 24

8 §. Анлă предложени . . —
Панулми татса пуçтарни . —

9 §. Пĕр йышши членлă предложенисем 28
Силленет, шавлать саралнă вăрман . . . .

10 §. Япала ячĕсем 32
Çумăр хыççăн 33
Ака çинче . . . . —

11 §. Япала ячĕсен хисепĕсем 34
Тăри юрри . . . . —

12 §. Япала ячĕсен падежĕсем 35
Пирĕн ял . . . . —

13 §. Хупă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни 37
Кĕрĕк 39

14 §. *А, е* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни . . 40
Купăста . . . . —

15 §. *У, Ӳ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни . . 41
Пуху . . . . —

16 §. *Ă, ĕ* уçă сасăсемпе пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни . . . 42
Тулă 43
Кӳлĕ . . . . —
Аслă Отечественнăй вăрçă . —

17 §. *И* уçă сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни 44
Пăши . . . . —

18 §. *Й* сасăпа пĕтекен япала ячĕсем вĕçленни 45
Колхоз уйĕ . . . . —

19 §. Япала ячĕсем предложенире подлежащи е кĕçĕн член пулни 46
Завод . . . . —
Пахча . . . . —
Ĕç 47

20 §. *Та, те, тан, тен* аффикссене çырасси 48

21 §. *Та* тата *те* союзсене çырасси 49

ЧУВАШСКАЯ
КНИЖНАЯ ПАЛАТА
г. Чебоксары Чувашской АССР

22 §. Хăшпĕр хупă сасăсем пĕрпеклении 50
Экскурси . . . . —
23 §. Паллă ячĕсем 52
Çуркуннехи вăрман 53
Анлă Атăл 54
Çуркунне 55
Çырма . . . . —
24 §. Паллă ячĕсем предложенире кĕçĕн член пулни 56
25 §. *Лă, лĕ* аффикссем хушăнса пулнă паллă ячĕсене çырасси 57
26 §. Сăпатлă местоименисем 58
27 §. Сăпатлă местоименисем вĕçленни 59
Партизанка 60
Ясли 61
28 §. Сăпатлă местоименисен предложенири вырăнĕ . . . . . —
29 §. Глаголсем 62
Çурхи юрă . . . . —
Çил-тăман 63
30 §. Глаголсем сăпатланни . 64
31 §. Глаголăн вăхăчĕсем . . —
Вăрманта 66
Сăпка юрри 67
32 §. Глаголсем хальхи вăхăтра сăпатланни 67
Пахча 68
Хĕрӳллĕ ĕç 69
33 §. Глаголсем пулас вăхăтра сăпатланни 70
34 §. Иртнĕ вăхăт 71
Пирĕн Конституци 74
35 §. Глаголсен тĕпĕ 75
36 §. Пулманнине е пулас çуккине пĕлтерекен глаголсем . . 76
37 §. Глагол предложенире сказуемăй пулни 79
Упа 79
38 §. Вĕреннине аса илсе çирĕплетмелли хăнăхтарусем . . 80
Утă çинче . . . . —
Çуллахи ир . . . . —
Ту çине хăпарни 81
Сивĕ енче . . . . —
Çĕкленчĕ асамат кĕперĕ . . 82
Колхоз кĕтĕвĕ 83
Пулă . . . . —
Çуллахи ĕçсем . . . . —
Тупа тăвап эпĕ ленинец пулма . . . . —
Хурçă ут 84

Редактор *Н. Васянка.*
Техн. редактор
Н. Степанов.

НТ 00528. Подписано к печати 27-III-51 г. Объем 5,5 п. л. Бумага 60×92/16. Тираж 14 000 экз. Заказ № 428.

Типография № 1 Чувашполиграфиздата при Совете Министров Чувашской АССР, г. Чебоксары.

Цена 1 руб. 20 коп.

А. С. ОТАЧКИН

ЧУВАШСКИЙ ЯЗЫК

УЧЕБНИК
ДЛЯ III КЛАССА
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

ЧУВАШГОСИЗДАТ
Чебоксары — 1951